

dnk DE NIEUWE KRONIEK

twaalfde jaargang, nummer 2, augustus 2021

Uitgave van Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken

HIPPIES IN DE POLDER

Menigeen kan het zich nog wel herinneren. In het begin van de jaren zeventig werd het straatbeeld in Tiel opgevrolijkt met hippies op klompen. Welbespraakt dat wel, maar met doorgaans lange haren en de vrouwen in lange rokken.

EEN LIMONADE-FABRIEK IN DE VOORSTAD

Hoe een kleine onderneming in het centrum van Tiel uitgroeide tot een geduchte concurrent voor Coca Cola maar uiteindelijk toch niet tegen de 'grote jongens' opgewassen was en het moest opgeven.

HET VERHAAL VAN EEN BORDJE

In december 2020 moest het Tielse museum afstand doen van een bijzonder object. Het betrof een bordje met een schildering van de stad Tiel in de achttiende eeuw. Het verhaal van dit bord is te bijzonder om het niet te vertellen.

DE ZUSTERS/ DAMES SPIERING

Ze stonden aan de basis van de Fundatie Christelijke Belangen te Tiel
"Tot arbeid geroepen,
tot dienen gewijd!"

Voorwoord	3
Hippies in de polder	4
Een limonadefabriek in de Voorstad	10
Wat een suikerzakje vertelt	18
Tien keer de Groenmarkt	22
Het verhaal van een bordje	28
Roerige tijden voor het Tielse Carillon	33
De zusters/dames Spiering	34
Bescherming tegen hekserij	42
Flipje en Streekmuseum	44
Regionaal Archief Rivierenland	45
Boekbesprekingen	46
Vereniging Oudheidkamer	47

Omslagfoto: De Waterpoort.
Olieverfschilderij door Jan Knikker sr.,
circa 1930.

De redactie van de Nieuwe Kroniek is op zoek naar nieuwe artikelen van historische onderzoekers (beroeps- of hobbymatig) over Betuwse gebeurtenissen, personen of plekken. Artikelen worden beoordeeld en van advies voorzien door de redactie. De redactie kan helpen bij het beter leesbaar maken en de afbeeldingskeuze.

Voorstellen voor artikelen met korte omschrijving zijn welkom op: nieuwekroniek@oudheidkamer-tiel.nl

VOORWOORD

Het blijft elke keer een uitdaging een voorwoord te schrijven voor de 'De Nieuwe Kroniek'. Ga ik vertellen wat er in deze kroniek staat? Neen, daarvoor is de inhoudsopgave op bladzijde twee. Ga ik in dit lustrumjaar dieper in op de geschiedenis van de Vereniging? Neen, die wordt op 21 oktober door onze secretaris, de heer Emile Smit, in het Regionaal Archief veel beter verteld. Het wordt dus wat anders ...

Terwijl ik dit schrijf (eind juni) staan wij aan de vooravond van een groot aantal versoepelingen waarbij de vraag mag worden opgeworpen: breekt nu de tijd aan van het 'oude' normaal?

Wij dachten voor elke situatie een protocol te hebben, wij meenden voor elke calamiteit een draaiboek te hebben en wij waren ervan overtuigd dat wij voor elke ramp een procedure hadden.

Helaas, het virus in Wuhan was geen griepje, het dragen van het mondkapje werd verplicht en de beoogde groepsimmunitet is slechts gerealiseerd ten koste van een groot aantal slachtoffers.

Enfin, wellicht kunnen wij weer overgaan tot de orde van de dag en hopelijk is het nu bijna voorbij nu wij mogelijk, binnen afzienbare tijd, allemaal gevaccineerd zijn. Echter, voorspellen is moeilijk en zeker de toekomst.

Ik stel daarom voor dat wij ons alleen richten op het nieuwe verenigingsjaar.

Voor u ligt weer een uiterst verzorgde 'De Nieuwe Kroniek' met een keur aan interessante artikelen. Niet alleen boeiend, maar ook bijzonder: bij een drietal artikelen kunt u naast de tekst ook kennismaken van beeld en geluid middels een QR-code. Digitalisering gaat vanaf dit jaar ook bij onze Vereniging een grotere plek innemen met o.a. QR-codes en 'streaming'. Daarnaast heeft u in de laatste Nieuwsbrief kennis kunnen nemen van het activiteitenoverzicht van de programmacommissie met een gevarieerd aanbod van lezingen en excursies. Wij gaan echter eerst – op 4 september – naar Ommeren voor een lezing over landhuizen en kastelen in het museum 'Baron van Brakel'. Onder welke voorwaarden deze excursie plaats gaat vinden, is nu nog niet te zeggen. U wordt in ieder geval tijdig geïnformeerd!

Tot slot het volgende: misschien is het te danken aan het enorme succes van de Jumbo-uitgave 'Historisch Tiel' welke mede tot stand kwam dankzij onze Vereniging (teksten en afbeeldingen) maar sinds 10 april (start van de actie) heeft de Vereniging ruim vijftig nieuwe leden kunnen inschrijven!
Van harte welkom!

Geachte lezer, veel plezier dit jaar bij al onze activiteiten.

Martin J. van der Mark,
Voorzitter

HIPPIES IN DE POLDER

Warmonderhof op Thedingsweert 1969-1993

Menigeen kan het zich nog wel herinneren. In het begin van de jaren zeventig werd het straatbeeld in Tiel opgevrolijkt met hippies op klompen. Welbespraakt dat wel, maar met doorgaans lange haren en de vrouwen in lange rokken.

Waren dat boeren, die lopen er toch niet zo bij? Wat waren dat voor mensen, waar kwamen die vandaan?

In september 1971 startten de lessen van de Warmonderhof op landgoed Thedingsweert.

Een middelbare (biologisch-dynamische) Landbouwschool. In dit artikel beschrijf ik hoe de Warmonderhof op Thedingsweert terecht kwam. Hoe het de school en de leerlingen hier verging; hoe de interactie met Tiel was en hoe en waarom de school in het begin van de jaren negentig naar de Flevopolder verhuisde.

DE WARMONDERHOF

Deze school kan gezien worden als het geesteskind van Klaas de Boer en zijn vrouw Mienke de Boer-Rosenwald. Zij zijn het die, uiteraard met steun van anderen, de Warmonderhof vorm hebben gegeven. Voortgekomen uit de 'Vrije Schoolwereld' en bekend met de biologisch-dynamische landbouw, beginnen zij in 1947 met een klasje van negen leerlingen op het landgoed Teylingerhof in Warmond. Vanaf de beginjaren tot heden had de school een aantrekkingskracht op leerlingen met een niet-landbouwachtergrond.

De school ontwikkelt zich goed. Het leerlingenaantal stijgt. Ze groeien uit hun jasje. Bovendien wordt er een weg gepland langs/door het landgoed. Klaas en zijn vrouw gaan op zoek naar een andere locatie en ontmoeten Itty van Beuningen.

ITTY VAN BEUNINGEN

Itty is één van de twee kinderen van het echtpaar Van Beuningen - Eschauzier die vanaf 1904 het landgoed Thedingsweert in hun bezit hebben en daar een welvarend gemengd bedrijf op runnen. Na de oorlog en zeker na het overlijden van haar vader in 1949 breekt er een onzekere tijd aan voor het bedrijf. Tweelingbroer Harry neemt de leiding van het bedrijf over. Hij woont in Antwerpen en heeft daar ook andere zake-

Thedingsweert (Foto particulier bezit)

Wervingsadvertentie in 1954 (Particulier bezit)

Wervingsadvertentie in 1980 (Particulier bezit)

lijke activiteiten. De algemene leiding laat hij over aan een rentmeester. Als ook hij in 1965 op 57-jarige leeftijd overlijdt ten gevolge van een auto-ongeval gaat het bergafwaarts met het bedrijf. De moeder van Itty verblijft inmiddels in een verzorgingshuis in Driebergen en na haar overlijden in 1968 staat Itty er alleen voor.

OVERDRACHT

Om de overdracht van het landgoed goed te kunnen plaatsen is een korte beschrijving van de karakters van het echtpaar van Beuningen - Eschauzier nodig.

Het is een echtpaar van uitersten. Harry is herenboer, jager, paardenman, extravert, zit vol grappen en gekke verhalen. Ook verzamelt hij in de loop der jaren meer

dan 300 jachttrofeeën, waarvan velen een plek aan de wand op Thedinghsweert hebben gevonden.

Annie daarentegen kleedt zich in ruisende lange rokken, is voortdurend op zoek naar geestelijke verrijking, bezoekt regelmatig de School voor Wijsbegeerte in Leusden en is bezoeker van de kerk in Tiel van dominee Van de Brugh.

Op de vraag van deze dominee waarom Harry zijn vrouw niet wat vaker vergezelt naar de kerk, antwoordt hij: “Dominee wat wil je? Wil je dat ik in de kerk zit en aan de beesten denk, of wil je dat ik over mijn land loop en aan Onze Lieve Heer denk?”

Op 12 december 1907 wordt de tweeling Harry en Itty geboren. Met een zachtaardige moeder en een goedmoedige vader hebben de kinderen een heerlijk onbekommerde jeugd op de boerderij. Bij haar afscheid in 1969 omschrijft Itty het als volgt: “...de heerlijke jeugdijaren die onze ouders ons als kinderen hebben meegegeven (...) een bijna beschamend onbezorgde tijd”.

Het is dus goed voor te stellen dat Itty zich onprettig voelde in het grote lege,

De hal met jachttrofeeën (Foto particulier bezit)

slecht te verwarmen, huis en met de lege stallen. Zij ontruimt het huis, verhuist naar Den Dolder en Thedingsweert staat ruim een jaar leeg.

“Wat met Thedingsweert beginnen. Verkopen of verhuren?” Eén gedachte bleef haar voor de geest; de levenslijn van haar ouders doortrekken en weer opbouwen. Door een eenvoudig briefje in een reformzaak in Zeist waarop staat dat de Warmonderhof op zoek is naar een andere locatie voor de school komt zij in contact met Klaas de Boer. Er volgt een kennismaking en Itty besluit het landgoed, inclusief tien hectare grond te schenken aan Warmonderhof. Met name de persoonlijke band en wederzijdse waardering tussen het echtpaar De Boer en Itty heeft daarvoor gezorgd.

In november 1968 wordt de schenking formeel vastgelegd. Gebouwen, grond, stallen boomgaard, plus een bedrag van 350.000,- gulden voor de verbouwing. Bij de overdracht heeft de Stichting Warmonderhof Itty uitgenodigd als bestuurslid toe te treden. “Zodoende blijft zij nauw verbonden met de verdere ontwikkelingen van de plaats waar zij zo zeer aan gehecht is”, schreef Mienke de Boer later.

EEN LANDBOUWSCHOOL OP THEDINGSWEERT

De Warmonderhof onderscheidt zich op vele vlakken van een gangbare landbouwschool. Allereerst de visie biologisch-dynamisch (B.D.). Voor een volledig beeld van het begrip biologisch-dynamisch verwijst ik naar de website van de vereniging.¹

Het meest in het oog springende verschil met de biologische landbouw is dat B.D. gebruik maakt van kosmische krachten en zelf preparaten maakt en die gebruikt om de plantgroei te bevorderen.

Het tweede grote verschil is dat de school leren, wonen en werken samenbrengt. De leerlingen wonen in een internaat (dat was later bij de groei van de school niet meer vol te houden), runnen met elkaar een bedrijf en volgen daar ook de lessen. De eerste twee jaar na de overdracht wordt er hard gewerkt om Thedingsweert geschikt te maken voor de drie uitgangspunten van het onderwijs (leren/wonen/werken). Het onderwijs in Warmond gaat gewoon door en de studenten daar werden nogal eens ingezet om Thedingsweert op te bouwen, dit niet altijd tot hun tevredenheid. Zij zijn tenslotte leerlingen van een

▲ Opening Warmonderhof op Thedingsweert 1971. Midden Itty van Beunigen, rechts daarachter Klaas de Boer (Foto particulier bezit)

▲ Thedingsweert-Warmonderhof ingang Lingeweg (Foto particulier bezit)

landbouwschool en niet in dienst van een bouwbedrijf.

DE START VAN DE SCHOOL

In september 1971 starten de lessen in Tiel. Volledigheidshalve dient vermeld te worden dat Thedingsweert destijds in de gemeente Zoelen lag. De eerste jaren ontwikkelt de Warmonderhof zich goed. Er wordt grond bijgekocht, waardoor de school dertig hectaren tot haar beschikking heeft. Het aantal leerlingen neemt toe. Er wordt gezocht naar geschikte leerkrachten, hetgeen niet altijd gemakkelijk gaat omdat de combinatie vrijeschoolachtergrond en landbouwwerfing niet breed voorhanden is. Het lesaanbod is breed. Basis zijn de beroepsgerelateerde vakken als veeteelt, bedrijfseconomie e.d., maar ook wordt er les gegeven in antroposofie, sterrenkunde en kunstzinnige vorming. Op woensdag tussen 12 en 13 uur is er gezamenlijk koorzang onder leiding van Frits Hendrich uit Tiel.

DE INTERACTIE MET TIEL EN OMGEVING

Frits wordt begin van de jaren zeventig door Klaas de Boer gevraagd om het schoolkoor te leiden. Leerlingen, docenten en ander personeel zingen, volgens Frits, pittige stukken. Een mooie bijkomstigheid is dat een aantal getalenteerde jonge zangers en zangeressen ook gaat meedoen met het Tiels Madrigaal Koor.

Bij de eerste plannen tot het schrijven van dit artikel ging ik er vanuit dat er een grote interactie was tussen de Warmonderhof en de Tielse gemeenschap. Dat bleek niet zo te zijn, het bleven gescheiden werelden.

Het straatbeeld wordt opgevrolijkt met fleurige types, waarbij vooral opvalt dat de dames op lingeriegebied schaars gekleed zijn. Er komt een biologische marktkraam, later winkel (De Gedegen Kost).

De uitbaatster van toen herinnert zich nog goed de uitspraken van de Tielenaars bij

het aanschouwen van gierst, couscous en boekweit: “Wat is dat voor vogelvoer?”. Er komt een vegetarisch eethuis, De Roos, op het Plein en in 1980 wordt de Vrije School opgericht.²

Bij het raadplegen van de kranten uit die periode komen twee onderwerpen in relatie tot de Warmonderhof regelmatig terug namelijk Huisvesting en Drugs. Doordat het aantal leerlingen van de school groeit, van zestig in de periode Warmond tot bijna tweehonderd in de bloeiperiode in Tiel, neemt ook de vraag naar woonruimte in de omgeving, met name in Tiel, toe.

📍 Aanleg flowforms; onderzoekproject met als doel het afvalwater van de Warmonderhof te zuiveren (Foto's particulier bezit)

📷 Klassenfoto 1978 (Particulier bezit Gerard Oomen)

Thedingsweert biedt namelijk niet genoeg ruimte voor zoveel leerlingen. Een legale oplossing wordt gevonden in de oprichting van de stichting WarmOnderDak. Deze stichting huurt van woningbouwverenigingen en van de gemeente Tiel panden om studenten onderdak te bieden. Maar ook niet legale middelen worden door de studenten gebruikt om aan woonruimte komen. Een oud bewoonster van de toenmalige huizen aan de Wethouderskade herinnert zich nog heel goed dat zij zo ongeveer de enige legale bewoner was van het rijtje ‘te slopen huizen’ aldaar. De rest was gekraakt door Warmonderhoffers. “Leuke, gezellige lui, maar voor Tiel erg uitzonderlijk en met een frequent drugsgebruik (plantjes kweken was tenslotte een deel van hun opleiding)”. De interactie met de omgeving wordt ook gevormd door de stages die de leerlingen moeten doen bij bedrijven in de omgeving. Door hun meestal niet-agrarische achtergrond is het voor leerlingen een hele cultuurschok. Dat geldt overigens ook voor de boeren in de omgeving. “Vegetarisch, wat is dat? Da’s prima, maar niet onder het eten”. Achteraf kijken de meeste boeren terug op een leuke tijd met de leerlingen en hebben het als een bijzondere belevenis ervaren om bijvoorbeeld die stadse mensen te leren melken.

Als ik in dit voorjaar mevrouw G.U. uit Tiel spreek die twaalf jaar op de administratie van de Warmonderhof heeft gewerkt, is haar herinnering aan die tijd: “Het was een geitenwollensokkenschool, maar ik heb er een fijne tijd gehad en heb zelden mensen meegemaakt die zoveel voor elkaar over hebben, ik moest huilen toen de school in ‘93 vertrok”.

J.v.d.B., docente aan de school eind van de jaren zeventig, vertelde mij dat zij bij een bezoek aan de bibliotheek in Tiel haar fiets sleutel was kwijtgeraakt. Toen een medebezoeker dat opmerkte bood hij haar spontaan zijn fiets aan zodat zij thuis haar reservesleutel kon gaan halen. “jullie zijn zulke betrouwbare mensen, neem maar mee mijn fiets”. Het was nog een hele mooie ook, zegt zij!

VERANDERINGEN IN DE SCHOOL

De Warmonderhof is een initiatief van een kleine groep bevlogen mensen, met het echtpaar De Boer aan het hoofd. In de pioniersfase is er een familiesfeer. Klaas de Boer en zijn vrouw worden Pa en Ma genoemd en er is een soort van buddysysteem waarbij ouderejaars eerstejaarsstudenten onder hun hoede nemen. Dit wordt omschreven als ouders-kinderen en wordt weergegeven in een soort stamboomconstructie. Als Klaas de Boer in 1975 met pensioen gaat komt er ook een einde aan deze ontwikkelingsfase van de school. Zijn opvolger is weliswaar in naam directeur maar wil zo snel mogelijk van die naam af. In zijn visie is de school toe aan een samenwerkingsvorm waarin de verantwoordelijkheid meer gemeenschappelijk wordt gedragen. Niet geheel vreemd in het tijdsbeeld. Dit is het begin van een periode met beleidsgroepen, mandaatgroepen, medewerkersconferenties en onvermijdelijk vele vergaderingen en verwarring in het zoeken naar nieuw houvast in de bestuurbaarheid.

AFSCHIED VAN ITTY

Het idee dat Itty betrokken kan blijven verglijdt langzaam in de tijd. De persoonlijke band die zij heeft met het echtpaar De Boer houdt op te bestaan als zij met pensioen gaat. Itty's ideeën en haar meewerken in de tuin worden steeds minder enthousiast ontvangen door de medewerkers. Itty laat, met pijn in het hart, Thedinghsweert los. Gelukkig komt het enkele jaren later tot een verzoening met de medewerkers van de tuin. Zij sterft in september '95 en wordt begraven vanuit Thedinghsweert. Er trekt een kleine rouwstoet over het landgoed richting de Eng naar de begraafplaats van Kapel-Avezaath, waar zij onder een bescheiden steen haar laatste rustplaats vindt.

VAN TIEL NAAR DRONTEN

De verhuizing van Tiel naar Dronten heeft een externe en een interne oorzaak. Rond de jaren negentig zijn er nog honderd leerlingen op de Warmonderhof. Te weinig voor een gezonde bedrijfsvoering. Immers de lesactiviteiten worden grotendeels gefinancierd door het Rijk, maar het internaat en de boerderij moeten uit eigen middelen betaald worden. Met honderd leerlingen wordt dat steeds meer een probleem. Vanuit het Rijk komt de eis dat scholen zoals de Warmonderhof een bepaald aantal minimum leerlingen moeten hebben. Dat is ruim meer dan de honderd van de Warmonderhof. Maar ook van binnenuit: bij docenten groeit de behoefte om de biologisch-dynamische school te moderniseren op een grotere schaal dan op Thedinghsweert. Het toenmalig bestuur besluit de sprong naar voren te maken en gaat actief op zoek naar een fusiepartner. Die wordt gevonden en in 1993 ontstaat het Agrarisch Onderwijs Centrum Flevoland met de Warmonderhof als één van de fusiepartners.

📍 Gedenksteen
(Foto auteur)

Hiermee komt een einde aan ruim twintig jaar Warmonderhof op Thedinghsweert. Het landgoed wordt gesplitst met nieuwe eigenaren. De Warmonderhof maakt met de opbrengst van de verkoop een frisse start met voldoende grond en ruimte in de polder.

Itty's daad in 1968 om een groot deel van het landgoed te schenken aan de Warmonderhof heeft veel leerlingen een onvergetelijke periode in hun leven gebracht. Warmonderhof was niet alleen een school maar een levensweg!

Noten

1. Voor nadere info:
<https://bdvereniging.nl/landbouw>
2. Gebleven is de Johanneschool, basisschool voor Vrijeschoolonderwijs aan de Priorlaan in Tiel.

Bronnen

- Theo Broersen en Marianne de Bruyn, Thedinghsweert en zijn bewoners, privé uitgave Harry van Beuningen, 2008 (nog te bestellen via info@thedinghsweert.org)
- Ellen Winkel, De Aarde zal weer vruchtbaar zijn, uitgeverij Ankh-Hermes, 2012
- E.J.Th.A.M.A.Smit en H.J. Kers, De Geschiedenis van Tiel, uitgave Oudheidkamer Tiel, 2001
- 33 jaar Warmonderhof, uitgave naar aanleiding van het 33-jarig bestaan, 1980
- Jonas, tijdschrift voor sociale en individuele bewustwording, oktober 1980
- Meerdere uitgaven van De Hofbel, orgaan van de vereniging van vrienden van de Warmonderhof
- Gesprekken met oud-leerlingen, oud-docenten, oud-medewerkers en met leden van de familie Van Beuningen-Eschauzier

▲ Trapauto's. Rechts zit Peet van den Bergh (Foto particulier bezit)

EEN LIMONADEFABRIEK IN DE VOORSTAD

De geschiedenis van de Tielse Hilo (Cola) fabriek

Hoe een kleine onderneming in het centrum van Tiel uitgroeide tot een geduchte concurrent voor Coca Cola maar uiteindelijk toch niet tegen de 'grote jongens' opgewassen was en het moest opgeven. De wortels van de Hilo-limonadefabriek liggen in Ophemert. De panden aan de Waalbandijk 31 en 33 (= nu restaurant het Dijkhuis) spelen daarbij een hoofdrol.

📷 Oude foto van bedrijfspanden Ophemert 1906 (Collectie Marco Schelling)

Omstreeks 1618 werd in Ophemert voor het eerst bier gebrouwen. In de loop der eeuwen kwam de brouwerij, die wanneer je met de rug naar de Waal staat direct links naast het huidige restaurant het Dijkhuis lag, in verschillende handen. In 1816 verkocht de toenmalige eigenaar Cornelis van Aalst de brouwerij met een inpandig woonhuis door aan Paulus van den Berg, een bakker uit Dreumel. Sindsdien zou de familie Van den Berg, waarvan de naam mogelijk door een fout van een gemeentebtenaar later gewijzigd werd in Van den Bergh, een belangrijke rol spelen in de drankvoorziening van Ophemert en omstreken.

In 1820 was Waalbandijk 33, het huidige restaurant, in handen van de winkelier Cornelis van Gruithuizen. Het was toen een woonhuis met een winkel. Cornelis overleed in 1831, waarna zijn buurman,

Paulus van den Berg het huis kocht. Waarschijnlijk speelden familiebanden hierbij een rol omdat Paulus getrouwd was met een dochter van Van Gruithuizen. Sindsdien waren brouwerij en winkel dus in handen van de familie Van den Berg. Dat zou zo generaties blijven. In het begin van de twintigste eeuw is Anthonius van den Berg de eigenaar van de brouwerij. Hij heeft daarnaast een handel in drank. In 1936 stopt hij met bier brouwen. Door steeds strengere overheidsseisen was het niet meer rendabel om daar mee door te gaan. Het betekende het einde van de bierbrouwgeschiedenis in Ophemert. Een van de zonen van Anthonius neemt de drankhandel over en verplaatst deze rond het einde van de Tweede Wereldoorlog naar Tiel en wel naar het grote magazijn annex werkplaats aan de Gasthuisstraat 33. Het is Wilhelmus Albertus Maria, die al snel door

iedereen in Tiel Wam genoemd wordt. Die naam is gevormd uit de eerste letter van zijn drie (doop)namen. Die letters stonden, weliswaar gescheiden door punten, op alle auto's van zijn groothandel. Omdat veel oudere Tielenaren de drankenhandelaar en drankenproducent onder die naam gekend heeft, zullen we hem verder in dit artikel ook steeds Wam noemen.

AGENT VAN AMSTELBIER VOOR HET RIVIERENGEBIED

Na de Tweede Wereldoorlog wist Wam het agentschap van Amstel voor het Rivierengebied en omstreken te verwerven. Dat was een flinke opsteker. Amstel was toen nog niet opgegaan in Heineken en was na Heineken de grootste bierbrouwer van Nederland. Klanten waren niet alleen horeca-ondernemers maar ook sportverenigingen met een eigen kantine. In Tiel waren met name RKTVC en TEC goede afnemers. Kruidenierswinkels waarvan er in Tiel vlak na de oorlog nog meer dan twintig waren, werden bevoorrad door de levensmiddelen-groothandel. Daarvan was J.A. Heuff en zonen, aangesloten bij de landelijke Centra-organisatie een belangrijke leverancier in ongeveer hetzelfde gebied waar Wam van den Bergh actief was.

JEL

Kort nadat hij zich in Tiel vestigde begon groothandel W.A.M. van den Bergh met het zelf bottelen van JEL, een sinasdrank die in meerdere kleine bedrijfjes geproduceerd werd. Die bedrijven waren aangesloten bij de zogenaamde Ten-Jel-Combinatie. Deze zorgde voor de basisgrondstof en maakte ook landelijk reclame voor het product. Wam van den Bergh produceerde het product met een primitieve vulmachine waarbij medewerkers, vaak scholieren en huisvrouwen, de dop er met de hand op moesten slaan. De productie was klein-

schalig en had niet veel ruimte nodig. Het gebeurde allemaal in de Gasthuisstraat.

DE STAP NAAR HILO (COLA)

Rond 1950 raakte Wam van den Bergh in gesprek met een manager van Naarden-Chemie, een toenmalige producent van onder andere geur- en smaakstoffen. Aan de cafébar waar de ontmoeting plaatsvond liet Wam zich ontvallen dat Coca Cola toch wel erg gemakkelijk veel geld verdiende door met een beetje essence, veel vloeibare suiker en wat koolzuur Coca Cola te maken. Wam zou toen volgens kleinzoon Wim gezegd hebben dat hij dat spul ook graag zelf wilde maken maar dat Coca Cola de ingrediënten niet prijs wilde geven. Daar wist de man van Naarden-Chemie wel raad op. "Het benodigde extract hebben we zo voor jou (na)gemaakt." En zo begon de biergroothandel naast JEL met de productie van HILO COLA. Daarvoor waren nieuwe investeringen en meer ruimte nodig. Die ruimte vond Wam in een leegstaande hal met een klein buitenterrein naast en achter hotelcafé-restaurant De Toelast in de Voorstad. De hal had eerder dienstgedaan als overlaadruimte en stalling van koetsen en paarden van bodediensten en andere aanspanningen en behoorde bij Café De Toelast.

DE BOTTELARIJ IN DE VOORSTAD

Voor de productie waren nieuwe en snellere machines nodig. Die wist Wam veelal tweedehands te kopen. De productie verliep na wat aanloopproblemen voorspoedig en bij testen scoorde de 'Cola uit Tiel' vaak beter dan Coca Cola. Naarden-Chemie had een prima surrogaat van Coca Cola ontwikkeld. Wim van den Bergh, een kleinzoon van Wam van den Bergh denkt dat het extra schepje suiker in de Hilo Cola daar best eens een rol in gespeeld kan hebben. Hilo Cola wist zich in Midden-

Nederland snel een flinke marktpositie te veroveren. Vrijwel alle Amstelklanten van Wam namen de coffeïnehoudende drank af. Wam kon er én flink aan verdienen én het product leveren tegen een lagere prijs dan de beide grotere concurrenten Pepsi en Coca Cola. Dat viel niet goed bij grote broer Coca Cola.

COCA COLA EIST NAAMSVERANDERING

Via de rechter eiste het bedrijf dat op straffe van een forse dwangsom, Van den Bergh de naam Cola niet langer aan zijn product mocht verbinden. Coca Cola kreeg gelijk. Vanaf toen heette de cola uit Tiel alleen nog maar Hilo. Het verliezen van het proces kostte de jonge bottelarij veel geld. Alle flesjes en kratjes die in omloop waren moesten vervangen worden. Het bedrijf overleefde het toen wel.

OP TWEE NA GROOTSTE 'COLA' FABRIKANT VAN NEDERLAND

Na Coca Cola en Pepsi Cola werd Hilo al snel het derde grote merk in Nederland. Het zwaartepunt van de afzet was het Rivierengebied en de randen daarom heen. Maar het bedrijf leverde de bruine limonade ook in de rest van het land. Een heel wagenpark kruiste iedere dag de Nederlandse wegen. Hilo was niet zo kapitaalkrachtig dat het splinternieuwe vrachtauto's en bestelbussen kon kopen. Het waren allemaal tweede- en soms derde- of vierdehandsjes, waaronder nog enkele legervoertuigen van geallieerden. Die auto's zagen er na een spuitbeurt, met witte lak en met bruin het woord Hilo op verschillende plaatsen, toch representatief uit. Het succes van Hilo kwam naast een billijke prijs door het totaalpakket aan dranken en diensten dat Wam leverde. Naast 'cola' en de sinaslimonade leverde hij bier, wijn en een breed assortiment gedistilleerd. Wie dat wilde kon ook gratis speelautomaten in zijn café of sportkantine krijgen.

📍 Hilo vrachtauto op het Kalverbos (Foto particulier bezit)

📍 Hilo vrachtauto bij de fabriek in de Voorstad (Foto particulier bezit)

📍 Hilo reclame tijdens een optocht (Foto particulier bezit)

Wam zorgde voor het onderhoud en het legen van de geldbak. De helft van de opbrengst was daarbij voor de drankenhandelaar en producent uit Tiel. Dat bleek een goede business en voor veel horecabazen en sportkantinebeheerders een reden om Hilo in hun drankenaanbod op te nemen. Hilo koos voor de reclameslogan 'Drink Hilo goed gekoeld'. Nog steeds is er op internet vraag naar en aanbod van de verschillende reclame-uitingen van het bedrijf.

ZONEN BOB EN PEET KOMEN IN HET BEDRIJF

Ondertussen maakten de zonen Bob en Peet hun entree binnen het bedrijf. Bob nam steeds meer taken van de bedrijfsvoering van zijn vader over terwijl Peet zich vooral op de commerciële aspecten richtte. Het was hevig schrikken voor alle betrokkenen bij het bedrijf toen op 11 september 1963 Wam bij een noodlottig eenzijdig auto-ongeluk op de brug in Zaltbommel vroegtijdig om het leven kwam. Samen zetten de twee broers de zaak toen voort.

RUIMTEGEBREK

Mijn broer Jan Leenders, die van 1964 tot het faillissement in 1970 bij Hilo werkte als loonadministrateur en assistent-bedrijfsleider schetst het volgende beeld: "Naarmate de omzet groeide werd het steeds meer woekeren met de bedrijfsruimte. Het gebrek aan ruimte stond ook de efficiency in de weg. Het terrein was zo groot als de huidige Wibra, die later op het terrein verrees met daarboven aan de voor-

en achterzijde appartementen. Op dat terrein stond aan de kant van de Voorstad, wanneer je met de rug naar Blijdestein staat, links hotel-café De Toelast met daaraan vast de ruimte waarin de koolzuurtank stond. Daarnaast had je de voor vrachtwagens krappe inrit tot het bedrijfsterrein. De rechterzijde werd begrensd door meubelzaak Van Uden, een toegang tot de bovenwoning boven die meubelzaak en de zadelmakerij van Van der Horst. Achter de zadelmakerij was dan nog een drankenwinkel waar het bedrijf aan particulieren zijn waar verkocht. Ik schat dat de productieruimte ongeveer 400 m² groot was. De rest van de bedrijfshal, ruw geschat 600 m² die ook nog een stukje achter de meubelzaak van Van Uden doorliep, was in gebruik voor de opslag van gebottelde Hilo, Amstelbier, wijnen en gedistilleerd. De oppervlakte van het buitenterrein was naar schatting een 800 à 1000 m² en iets kleiner dan de productie- en opslaghal. Voor het uitgebreide wagenpark was op dit kleine terrein achter hotelcafé-restaurant De Toelast geen ruimte. Het stond meestal bijna vol met fust en lege flessen. Er konden vaak niet meer dan twee auto's tegelijkertijd geladen en/of gelost worden. Dus werd het wagenpark achter de fabriek op de Oliemolenwal en op het korte stukje tegenover het politiebureau geparkeerd. Om daar te komen moesten de wagens van het bedrijf via de Voorstad en de Waterstraat, die toen nog niet autoluw was, naar de Oliemolenwal rijden. De rijrichting van deze straat was toen omgekeerd aan de huidige rijrichting. In de drukke winkelstraten was het stapvoets rijden.

Het kwam regelmatig voor dat nieuw gearriveerde vrachtauto's het terrein niet op konden omdat andere aan het laden en lossen waren. Die bleven dan in de Voorstad staan totdat een vertrekkende vrachtwagen voor ruimte zorgde. Dat veroorzaakte vaak flinke opstoppingen. Wanneer die naar de zin van korpschef André Suèr te lang moesten wachten, stapte hij persoonlijk naar het bedrijf en sommeerde hij de weg vrij te maken. Dat gebeurde dan. De vrachtwagen die de opstopping veroorzaakte reed dan een ommetje.”

OVERNAMEBOD VAN COCA COLA

Ondanks alle beperkingen floreerde het bedrijf redelijk. Coca Cola zag Hilo, ook al had het bedrijf de toevoeging Cola geschraapt, nog steeds als een lastige concurrent. Die wilde men graag elimineren. Eind jaren zestig kregen de beide directeuren daarom het aanbod om het bedrijf aan Coca Cola te verkopen. Het Cola imperium wilde er een miljoen gulden voor betalen en bood daarbij de beide broers een riant positie binnen het concern aan. Op dat moment hadden Bob en Peet ieder 49 procent van de aandelen en hun moeder, mevrouw van den Bergh-Russon, de resterende twee procent. Peet voelde wel wat voor de verkoop. Hij zag dat op lange termijn het relatief kleine Hilo zich toch moeilijk kon handhaven tussen de overmacht van de veel grotere Coca Cola- en Pepsi-organisatie. Hij vond het bod aantrekkelijk en wilde er wel op ingaan. De weduwe van Wam echter kon het niet over haar hart verkrijgen om het levenswerk van haar man te verkopen. Ook Bob wilde er geen afstand van doen. Voor hem speelden de belangen van de medewerkers een grote rol bij zijn afweging. Die zouden allemaal ontslag krijgen want het ging de marktleider van coladrink in Nederland niet om de fabriek maar louter om het marktaandeel. De stemming was 51 tegen 49 procent en het bod werd daarom afgewezen.

NAAR LATENSTEIN

Ondertussen werd de situatie in de Voorstad steeds moeilijker. Het aantal producten was uitgebreid met Cola Tik en Cola Dreun (kleine flesjes met veel of heel veel whisky of cognac) en het bedrijf bracht als eerste in Nederland een suikervrije variant op de markt. Voor eigen rekening werd daarnaast onder de namen 4-1 Sinas en 4-1 Up een sinas- en updrank gebotteld. Ook gemeentelijke autoriteiten begonnen druk uit te oefenen om ze uit het winkelcentrum te laten vertrekken. Dat resulteerde in de aankoop van een stuk grond aan de Latensteinse Rondweg. Er werd een nieuwe hal gebouwd. Het bedrijf beschikte daar ook over een groter buitenterrein voor het stallen van de vrachtauto's en de fust.

HILO VERLIEST MARKTAANDEEL

De verhuizing was nog maar net gerealiseerd toen het klantenverlies, dat in de Voorstad al merkbaar was, zichtbaar versnelde. Vrumona een grote fabrikant van frisdranken in Bunnik werd overgenomen door Heineken. Vrumona had ondertussen ook de bottelrechten voor Pepsi Cola verworven. Al spoedig na de fusie zetten

☛ Rechts Wim van den Bergh, links achter het bureau en in het gangpad Peet van den Bergh (Foto particulier bezit)

▲ Reclame voor Hilo tik
(Foto particulier bezit)

▲ Kaartje firma Van den Bergh (Foto particulier bezit)

Heineken de afnemers van zijn bier onder druk om over te stappen op de frisdranken van Vrumona. Tegelijkertijd begonnen ook andere frisdrankproducenten en brouwerijen met de productie van een namaakcola. Daardoor nam de concurrentie toe. De gevolgen hiervan merkte Hilo in een gestaag toenemend verlies aan afnemers. Medewerkers zagen met angst in het hart de stapels lege fust op het terrein groeien en de productielijnen stonden steeds vaker stil. Dat gebeurde in een tijd waarin de financiële reserves door de verhuizing naar Latenstein en de aankoop van een moderne nieuwe productielijn toch al benard waren. Daar kwam bij dat een duur project om de geproduceerde frisdranken ook aan te bieden in tankjes, iets wat sterk in opkomst kwam, mislukte.

FAILLIET

De ongeveer vijftig medewerkers waren dan ook nauwelijks verbaasd dat Bob in februari 1970 het faillissement van de Hilofabriek aankondigde. Eerder was het bedrijf op 3 januari 1970 al surseance van betaling verleend. Er was nog voldoende geld om alle medewerkers hun salaris en opgebouwde vakantierechten uit te betalen en Bob zelf spande zich tot het uiterste in om zijn mensen elders een passende werkkring te bezorgen. Dat lukte in bijna alle gevallen. Op 20 april 1970 werd de inboedel geveild. Zelf zou hij verder de kost verdienen met het verkopen en afsluiten van verzekeringen. Dat ging hem goed af.

SMAAKMAKER

Een mooie beschrijving van hoe het de broer van Bob, Peet van den Bergh, zakelijk verging lezen we in de column 'Smaakmaker', die Jan Beijer op 2 november 2016 schreef voor het ondertussen opgeheven huis-aan-huisblad 'De Stad Tiel'. Die column begint met de vraag wie de meest markante inwoners van de Fruitstad aan de Waal zijn. Het antwoord daarop vond je, volgens de in Tiel en omstreken bekende

▲ (Collectie FEST)

oud-journalist, PR- en voorlichtingsman en columnist, op de foto-expositie 'Tielse kopstukken' van Raphaël Drent die in 2016 in het kader van Artytiel te zien was. Volgens Beijer verdiende Peet van den Bergh het zeker ook hier tentoongesteld te worden. We nemen met toestemming van de auteur het deel van de column 'Smaakmaker' over waarin de loopbaan van Peet beschreven wordt.

(...) Peet was in velerlei opzichten een mooi portret. Een genie en een levenskunstenaar tegelijk. Een kei in vindingrijkheid, maar niet iemand die op platgetreden padjes liep. Daar moest je bij Peet niet mee aankomen, hij koos zijn eigen weggetjes. (...) Peet kwam weer landelijk in het nieuws door een nieuwe primeur; een caravan die hij als bouwpakket op de markt bracht. Hij demonstreerde zijn vinding op het parkeerterrein van de Caravan RAI en viel daardoor zo op, dat de televisieploegen in de rij stonden om deze merkwaardige ondernemer in beeld te brengen. Later leerden we hem kennen als de kruidendokter Peter van Tiel met een eigen winkel in de Vleestraat. Opnieuw was hij met deze zaak, die hij Nees had gedoopt, zijn tijd ver vooruit. Dat gold ook voor het slankheidsbrood Malsovit, zijn volgende nouveauté. Brood met zeewier om af te vallen. Je moet er maar op komen. Peet scoorde ermee tot ver over de landsgrenzen. Zijn laatste kunstje was de uitvinding van een liefdesdrank, een wellust opwekkend glaasje fris. Peet dacht dat het vooral in de discotheken een bestseller zou worden. Dat het een koud kunstje zou zijn om de jeugd hiermee te prikkelen. Het lukte niet. Dat was eigenlijk het grote euvel

van de creatieve Peet. Zijn koude kunstjes werden niet warm genoeg."

In het stukje uit de column van Jan Beijer missen we nog de vermelding van een ander 'koud kunstje' van Peet; het ontwikkelen en in de markt zetten van een opvouwbaar sauna. Ook met dat idee wist Peet van den Bergh de nodige publiciteit te vergaren, maar een succes werd het niet.

Bronnen

- Informatie van Jan Leenders, Wim van den Bergh, Nel van de Berg – van Leewen, Jan Bouwhuis en Loek Horn, eigenaar en exploitant van het Dijkhuis in Ophemert
- Marco Schelling, De Zwaan en het Dijkhuis, de geschiedenis van het eigendom- en de bewoners-geschiedenis van Waalbandijk 31 en 33, Ophemert, 2018
- Diverse items op Wikipedia over de geschiedenis van de limonadeproductie en distributie in Nederland
- Jan Beijer, column Smaakmaker 2 november 2016; opgenomen in Spot op de Betuwe, 2020

📍 Eerste vestiging van Hilo, Gasthuisstraat 31-33. De toog boven het raam van het linkerdeel was de plaats waar de vrachtauto's naar binnen reden (Foto Jan Bouwhuis)

WAT EEN SUIKERZAKJE VERTELT

In de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw, toen de tijd van elastiek leek en het woord onthaasten nog moest worden uitgevonden, was verzamelen een grote rage. Albums vol met lucifermerken, postzegels en speldjes werden bijeen gespaard. En natuurlijk suikerzakjes. Ieder zich zelf respecterend café, hotel of restaurant liet een eigen zakje maken met de naam en een tekening of logo van het etablissement erop. Meegenomen naar huis vormde het kleinood een goede herinnering aan het bezoek.

Voorzichtig openmaken, suiker eruit en zo had je weer een waardevol stukje van je groeiende verzameling. In ons digitale tijdperk bestaat er een vereniging van suikerzakjesspaarders die allerlei verzamelingen, ook op plaats, hebben ontsloten. Zelf heb ik er een stuk of 150, allemaal van Tielse bedrijven, sommige nog bestaand, maar vele verdwenen. Het zijn kleine documenten van een vervlogen leven met mannen en een enkele vrouw aan de toog, het bierglas of de biljartkeu in de hand en gehuld in een blauwe walm sigaretten- of sigarenrook. Van hotels in de binnenstad met het pluche op de stoelen en in keurig nette pakken gestoken, knipmessende obers in de bediening. En dat alles natuurlijk gelardeerd met de al dan niet sterke verhalen die erbij horen.

DE BLAUWE HAND

Voor mij ligt een suikerzakje van café De Blauwe Hand, dat stond op het adres Stationsstraat 1, op de hoek van die straat met het Burgemeester Haselmanplein. De ligging was gunstig; de wandelaar of reiziger kwam er op weg naar of van het station altijd langs. Hoewel de naam voor het eerst in kranten opduikt in de laatste decennia van de negentiende eeuw, zal deze gelegenheid waarschijnlijk veel ouder zijn.¹ In 1886 liet de toenmalige uitbater, Johan Rubers, een advertentie in de Tielsche Courant plaatsen, waarin hij aankondigt dat er op Tweede Pinksterdag in zijn 'koffiehuis' muziek klinkt en er gedanst kan worden. Verder vonden er veilingen van panden plaats, een functie die tegenwoordig geheel is verdwenen. Drie jaar later staat De Blauwe Hand te koop of te huur en komt er een nieuwe kroegbaas: M. van de Waal. In april 1896 trad G.J. de Blank Azn. aan.² Hij verhuisde van de Hoogeindsestraat naar het café, maar gokte niet op één paard, want hij hield zijn handel in 'Granen, voederartikelen, Touwwerken enz.' aan. De met kinderkopjes geplaveide Stationsstraat maakte bij De Blauwe Hand een lastige bocht, die meermalen in de Tielse raadsvergaderingen ter sprake kwam. Bovendien stond er aan die kant van de Stationsstraat een rij bomen.

▲ Café De Blauwe Hand. Rechts staat de schuur waarin N. Rijnders in 1904 zijn smederij vestigde. (Collectie Jan van Doesburg)

Op 10 oktober 1902 verscheen deze advertentie in de Tielsche Courant. In De Blauwe Hand konden liefhebbers van zeevis bestellingen opgeven en in de schuur ernaast afhalen. In 1904 vestigde N. Rijnders in deze schuur zijn grof-, fijn- en hoefsmederij.

Ongelukken bleven niet uit. Toen een slagernecht in 1914 met paard en wagen een varken ging ophalen, schrok het paard, sloeg op hol en “liep eenige ruiten in het café in”.

HET INTERBELLUM

In de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw wisselde het café regelmatig van uitbater. We kunnen de namen volgen aan de hand van de nieuwjaarswensen in de Tielse kranten:

1922 en 1923: de weduwe J. Schoenmakers.

1926: T.C. Pluim

1929: A. Gerritsen, die de clientèle ook in 1931 nog alle goeds wenst en verder mededeelt dat hij beschikt over een ‘Rola-biljart’.³

1938: C.A. Bosch met als nouveauté, dat de zaak is uitgebreid met een fietsenstalling.

1939: G.J. Thomassen laat een advertentie plaatsen waarin hij aankondigt het café De Blauwe Hand te heropenen en dat er muziek zal klinken en er gebiljart kan worden. Thomassen is niet de eigenaar van het pand. Dat blijkt uit een annonce in de Nieuwe Tielsche Courant van 11 juli 1941 waarin het woonhuis met café, in huur bij G.J. Thomassen voor f 624,- per jaar, namens de erven van Bart Gerritsen en Aaltje Berends geveild zal worden. Het geheel wordt ingezet op f 7600,-.

NA DE OORLOG

De Blauwe Hand komt de voor Tiel zo desastreuze oorlog zonder veel schade door. Begin jaren vijftig bestierde de weduwe Thomassen de zaak. Behalve dat je er een biertje of neutje achterover kon slaan, fungeerde het café als plaats van ontmoeting en verkoop. Zo trof je er zakkendragers die zich lieten inhuren door vrachtrijders.⁴ Schoonmaker N. Kardol had er zijn contactadres en verder kon je er je kanaries verkopen aan de firma Corstens Verschuren uit Helmond: Jonge en oude ‘poppen’ voor f 1,25 per stuk.⁵ Fraai zingende ‘afgeruide mannenkanaries’ leverden meer op, namelijk f 7,- en bracht je een ‘Putter-bastaard’, dan beurde je f 9,-. Vanaf 1955 vinden we in De Blauwe Hand dan de nieuwe uitbater, wiens naam prijkt op het afgebeelde suikerzakje: J. Popken. Hij brengt gezelligheid. Vooral in de kermisperiode was er in zijn etablissement, maar ook in andere zaken in Tiel, volop vertier te vinden en levende muziek, zoals van de Gold Stars, te horen.

DE BAKENS VERZETTEN

In de jaren zestig versnelt de hartslag van de maatschappij. De jeugd eist een plaats op met een eigen cultuur en vernieuwende muziek. Traditionele cafés moeten de bakens verzetten. Om jeugdigen te trekken komt er bij De Blauwe

▲ De zijgevel van De Blauwe Hand aan de kant van de Boterkampsteeg. (Collectie Jan van Doesburg)

⚠ Advertentie uit Adresboek voor Tiel, 1970

⚠ Luciferdoosje van de Adda Bar (Particulier bezit)

Hand een beatkelder, de Adda Bar, te bereiken via een ingang aan de kant van de Boterkampsteeg. “Met vreugde geven wij kennis van de geboorte van het bierkindje Adda” luidde de ludieke advertentie in de Nieuwe Tielse Courant van oktober 1966. Jongeren konden er elkaar ontmoeten. Onder de naam ‘Adda Boys’ deed een (café)team mee aan het Bedrijfs- en Zomeravondvoetbal in Tiel.⁶ Vijf jaar weet deze jeugdbar de deuren open te houden, want nadat café het Waghenwiel in de Weerstraat voorjaar 1971 door brand was verwoest, kon onder de naam het Wagenwiel (dus zonder de letter h) een doorstart gemaakt worden in de ruimte van de Adda Bar.

Ook in de jaren zestig blijft het café z’n maatschappelijke schakelfunctie behouden. Toen een firma stuwadoors zocht voor ‘afwisselend werk in de buitenlucht’ in de Rotterdamse haven, konden geïnteresseerden zich in De Blauwe Hand melden.

⚠ Een felle uitslaande brand legde op 9 april 1976 De Blauwe Hand in de as. (Foto RAR)

Voorjaar 1967 heropende kastelein Henk de Keijzer het geheel gemoderniseerde aloude café-restaurant. Een interieurfoto uit 1970 toont een gezellig oud-bruin interieur. Biljarten blijft populair. Veel cafés hebben een eigen team dat speelt tegen biljarters uit andere zaken. Dat leidt in 1968 tot de oprichting van een eigen district De Betuwe, lopend van Dodewaard tot Leerdam. Ook het team van De Blauwe Hand hanteert de keu binnen deze competitie.

HET EINDE

Najaar 1972 treedt Jan Beverwijk, voorheen exploitant van de verbrande Octopus-bar aan de Korenmarkt, als laatste uitbater aan. Hij wijzigt de naam in De Tapperij en introduceert een nieuw concept, namelijk dat van kunstcafé. De wanden zijn met zachte vloerbedekking overtrokken en alle ramen verduisterd. Aan de muren hangen schilderijen en wandkleden. Kunstenaars mogen er exposeren. De vensters zijn aan de buitenkant veranderd in etalages, bedoeld voor presentaties. Wim van Rooyen bijt het spits af met kleding uit zijn boetiek. Het café is open van ’s avonds acht uur tot drie uur in de nacht. Oude gasten weten de weg te vinden, maar ook verplegend personeel uit de nabij gelegen ziekenhuizen Bethesda en Andreas en verder ‘jongelui die een kunstzinnige atmosfeer prefereren’.

Dan komt de fatale middag van vrijdag 9 april 1976. Een felle uitslaande brand maakt onder het oog van vele kijkers een einde aan het bestaan van het oude Tielse café De Blauwe Hand.

EEN STERK VERHAAL

Bij oude cafés horen sterke verhalen, zoals het volgende dat zich voor de Tweede Wereldoorlog in De Blauwe Hand afspeelde.⁷

“Wanneer voorheen iemand van de armen werd begraven, dan geschiedde dat door stadsarbeiders onder leiding van een voorman; de baar, waar de ongeverfde kist op stond, werd op de schouders gedragen. Meestal had een zekere Hannes de Kok de leiding en bij de Stationsstraat gekomen zijnde, bij café De Blauwe Hand, commandeerde Hannes ‘Halt, eerst eentje gaan vatten op de gezondheid van den dooie’. Eens werd ook de zoogenaamde Hanje de Gek begraven en werd ook het café aangedaan en bij het verlaten bleek dat het deksel der kist wat opzette, omdat het lijk wat uitzette en de kist feitelijk te klein was. Hannes zei toen: ‘Wat wil je nou, gek, ga je eruit kruipen? We zullen je dat wel afleeren’. Men haalde een hamer en wat spijkers en het deksel werd aldus vastgeklonken. Daarna werd de begrafenis voleindigd.”

Als het niet waar is, dan is het mooi bedacht.

Noten

- 1 In Nijmegen staat nog steeds een café met de naam ‘In de Blauwe Hand’. Op de website van dit etablissement wordt geopperd dat deze naam zou verwijzen naar de lakennijverheid van weleer. Indigo blauw was een geliefde verfstof, die moeilijk van de handen af ging. Klanten uit deze beroepsgroep vielen daardoor op. Ook Tiel had vanaf de middeleeuwen een lakennijverheid.
- 2 Gert Jan Peters vermeldt hem in zijn boek ‘Tiel omstreeks 1900’, Tiel, 1957, p. 11: Jan de Blank, de grote, zwaarlijvige kastelein...
- 3 Een Rola was een model biljart dat vooral in arbeiderscafés populair was.
- 4 Mededeling van Ton Schiltmans, wiens vader vracht vervoerde voor de RK. Coöperatie.
- 5 Een pop is een vrouwtjes kanarie. Deze zingen niet.
- 6 Mededeling van Ronald van Lith.
- 7 De schrijver van de anekdote is (nog) anoniem. Het document berust in de collectie G.J. Peters in het Flipje en Streekmuseum Tiel. Het verhaal is vermeld op pagina 25 / 26 van het manuscript.

Bronnen

Behalve van de bronnen genoemd in de voetnoten werd gebruik gemaakt van informatie uit de Tielsche Courant, de Nieuwe Tielsche Courant en de Waalbode

DOMIEN DE KEIJZER (* 1962), ZON VAN DE VOORLAATSTE KASTELEIN, VERTELT

“Ik kwam in het café De Blauwe Hand te wonen toen ik vier jaar oud was. Wij als kinderen hadden boven een door mijn vader afgetimmerd kamertje waar we met z’n vieren, later vijven, sliepen. Aan de geluiden van het café waren we gewend en sliepen er dwars door heen. Vader wou niet dat we in het café kwamen, maar dat hoefde ook niet want de grote zolder was ons speelterrein. In de winter was het er wel erg koud: de zolder had een onbeschoten kap en geen verwarming! In de huiskamer hadden we een olietakel.

Op het Talud, toen nog boerenland, konden we heerlijk spelen. En in de winter schaatsen bij het Vogeleilandje!

Moeder hielp ook mee in het café: ze kookte grote pannen erwtensoep en maakte uitsmijters. De gasten dronken koffie, Amstel bier en Hilo Cola.

In de Addabar stonden ome Ad en tante Sjaan, broer en zus van vader. Lees de naam Ad gewoon en een keer achterste voren en je krijgt Adda. Deze bar was de dancing voor de jeugd, waar een jukebox stond. Carnaval werd er ook gevierd.

Er stond in het café een ‘achtbaan race circuit’ met miniatuur autootjes: je deed een kwartje in de automaat en je kon tegen elkaar gaan racen! Kermis was een drukke tijd. In veel Tielse cafés klonk dan levende muziek en het was er gezellig.

Ik herinner me verder dat er op het Hasselmanplein een ongeluk gebeurde en er een wiel zo door de ruiten kwam.

Hoewel het café geweldig liep, hield vader het in 1972 voor gezien, vooral omdat mijn moeder dat zo wilde. Toen betrokken we een huis op de Konijnenwal nummer 16.”

TIEN KEER DE GROENMARKT

Van veel plaatsen in Tiel kan men stellen, dat ze veranderd zijn.
Aan de hand van beelden is mooi te volgen, hoe dat gebeurde.

DE SITUATIE VÓÓR 1646.

In de zeventiende eeuw zijn plattegronden of stadskarten geen platte documenten. De kaartmakers voorzagen hun plattegronden van kleine silhouetkeningen van gebouwen en huizen. Zo deed ook Joan Blaeu dat op zijn kaart van 1649. Op zich is het duidelijk, dat Blaeu niet de toestand weergaf van de datum op zijn kaart. Gezien de demping van de middeleeuwse haven op het latere Plein is zeker, dat hij oudere voorbeelden gebruikte.

De toestand is die van vóór 1646.

De tekening geeft de Groenmarkt weer in de richting van de Voorstad. Opvallend is de Dampoort. Die was tot 1465 de begrenzing van de stad Tiel. Daarna werd de Voorstad aangelegd. Rechts van de poort zien we duidelijk het water van de Tielse haven die doorliep tot op de huidige Varkensmarkt. Schepen konden dus midden in de stad komen. Links vóór de poort is een gebouw met een torentje zichtbaar. Dat was het oudste stadhuis van Tiel, dat tot ongeveer 1400 dienst deed. Het pand stond daar waar nu Hart van de Betuwe gevestigd is.

Verder valt op, dat midden op het plein een openbare put stond.

Het plein heette de Dam of Merckte. Dat herinnerde aan het feit, dat hier in 1304 een dam in de Linge was gelegd. (Collectie auteur)

DE MARKT IN 1860.

Op een litho naar een tekening van W. Hekking Jr. is een wat andere toestand te zien. De put op het plein was in 1768 vervangen door een pomp in rococostijl. Er omheen staan palen om te voorkomen, dat koetsen de pomp zouden beschadigen. Geheel rechts zien we een brede deur. Dat was de ingang van Hotel De Gouden Leeuw. Dit was het centrum van Tiel. Hiervandaan vertrokken tot 1868 de postkoetsen van Tiel naar Utrecht. In 1868 werd het hotel verkocht aan Thomas Corbelijn en oudere Tielenaars hebben nog wel herinneringen aan die naam. Het witte huis achter de pomp werd in 1867 gesloopt om een betere doorgang naar de Varkensmarkt te maken. Geheel links – waar op de oudste afbeelding het oude stadhuis stond – staat de smederij en winkel van Gijsbert Stout. Als vroegere weesjongen was deze opgeklommen tot een respectabel en succesvol zakenman. (Collectie auteur)

GEZICHT RICHTING WATERSTRAAT (1901)

De fotograaf heeft iets meer naar links gekeken dan op de vorige litho. Hij kijkt nu schuin richting Waterstraat. Rechts is de winkel die nog steeds de naam droeg van de in 1882 overleden Gijsbert Stout. Links – waar nu ‘Café Royal’ is gevestigd – zat het lokale kantoor van Van Gend & Loos. Doordat er weinig werd gereisd, was het verzenden van pakketten per bode destijds heel normaal. (Collectie Smit/Kers)

GEZICHT RICHTING VOORSTAD (1908)

De fotograaf richtte zijn lens recht de Voorstad in. Daardoor had hij bijna dezelfde richting als Hekking een halve eeuw eerder. De winkel van G. Stout is er nog. Die zou in 1911 verdwijnen. Op de andere hoek was de heer Meijers begonnen met een zaak in ‘Hoeden, petten en parapluies’. Die zaak zou op deze hoek een blijvertje worden. (Collectie Smit/Kers)

DE SITUATIE IN 1910

Op een mooi ingekleurde ansicht kijken we in 1910 iets verder naar rechts. Naast de zaak van Meijers was een filiaal van een Delftse sigarenfabriek gevestigd. Lange tijd werd er namelijk in de Neder-Betuwe tabak geteeld. Tiel kende daarom meerdere kleine sigarenfabriekjes, vaak – zoals deze – midden in de stad. Men had nog de illusie, dat roken goed was voor de gezondheid! Geheel rechts was het restaurant van Hotel Corbelijn gevestigd. Hotel en restaurant waren goed en gerenommeerd. Maar de prijs was er dus ook naar. Voor de meeste Tielenaars was hooguit bij een Gouden Bruiloft of dergelijke gelegenheid een bezoek aan Corbelijn aan de orde. (Collectie Smit/Kers)

GEZICHT RICHTING WEERSTRAAT (1926)

Hotel Corbelijn zette trots 'Garage' op zijn zonnenscherm. Aan de achterzijde, op de Varkensmarkt, was ooit de stalhouderij van De Gouden Leeuw geweest. Nu konden hotelgasten er veilig hun kostbare auto kwijt. Tegenwoordig is hier de achteringang van de HEMA. Amsterdammer T.C. van der Pas lijkt zijn Cadillac 1926 speciaal vóór het hotel te hebben gezet om hem te laten zien. (Collectie Smit/Kers)

DE MARKT IN 1935

Heel veel is er aan de panden niet veranderd. J.H. Meijers heeft zijn assortiment uitgebreid tot wat nu trots heet 'Heeren-mode'. Het aantal auto's nam ook toe, maar over wandelgebied werd echt nog niet nagedacht. De sigarenfabriek is niet meer in werking, maar er worden nog steeds sigaren verkocht. (Collectie Smit/Kers)

NA DE VERWOESTING (1945)

De geallieerde artillerie liet niet veel heel van de Groenmarkt. Deze foto is gemaakt in de richting van waar nu de Damstraat is. Achter de pomp is de ruïne van het bekende grootwinkelbedrijf P. de Gruijter te zien aan het begin van de Vleesstraat. De panden links daarvan waren nog veel verder verwoest. Daarom gebruikte de gemeente deze situatie om ter plaatse een doorbraak te maken. In 1954 kreeg die de naam Damstraat. (Collectie Smit/Kers)

DE MARKT IN 1960

Na de oorlog was er geen enkel oud pand meer op de Markt. De gemeente had nu ook definitief afscheid genomen van de naam Groenmarkt. Op de hoek, waar ooit Gijsbert Stout zat, was al in 1911 een café gekomen. In 1930 kreeg dat de naam De Karseboom. Het na de oorlog herbouwde pand werd in 1999 een lunchroom, die nu Hart van de Betuwe heet. Meijers heeft een mooi nieuw pand gezet. Hotel Corbelijn is pas in 1959 herbouwd. De gemeente wilde daar namelijk heel lang een stadhuis bouwen. Na de heropening zou Corbelijn nog maar zeventien jaar op de Markt gevestigd zijn. (Collectie Smit/Kers)

GEZICHT RICHTING VOORSTAD IN 2021

Met de gekleurde linten als teken van vreugde vanwege de heropening na de coronatijd oogt de binnenstad opgewekt. Sinds 1976 is de Markt autovrij. Tegenwoordig is het vooral horeca, die de sfeer bepaalt, al houdt ook de HEMA er manmoedig stand. (Foto Jan Bouwhuis)

HET VERHAAL VAN EEN BORDJE

📍 Het bord met de afbeelding van Tiel (Foto Jan Bouwhuis)

In december 2020 moest het Tielse museum afstand doen van een bijzonder object. Het betrof een bordje met een schildering van de stad Tiel in de achttiende eeuw. Het verhaal van dit bord is te bijzonder om het niet te vertellen.

EEN CADEAU VOOR DE STADHOUDER

Na bijna een halve eeuw zonder stadhouder geregeerd te zijn kreeg de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden in 1747 in de persoon van Willem IV weer een stadhouder. Bij wat gerust een Oranjerevolutie mag worden genoemd, kwam deze in het bezit van een enorme macht, maar hij werd geen koning. Niettemin genoot hij een vorstelijk aanzien en vorsten werden in de achttiende eeuw beschouwd als bijzondere wezens.

Bovendien werd het stadhouderschap erfelijk en toen Willem IV in 1751 overleed, nam zijn driejarige zoon dus automatisch het stadhouderschap over. Stadhouder Willem V stond uiteraard jarenlang onder voogdij en werd pas in 1766 tot zelfstandig handelen bevoegd. Toen pas kon hij gebruik maken van de gigantische hoeveelheid functies die bij zijn ambt hoorden. Dat hij daar niet veel talent voor had, kan hier vrijwel buiten beschouwing worden gelaten. Bij de veelheid aan posities van Willem V hoorde ook het opperbewind over de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC). Deze ooit schatrijke maatschappij bestuurdde een belangrijk deel van de Nederlandse bezittingen overzee. Zij was zwaar op haar retour, maar beschikte wel over het vermogen de stadhouder een groot geschenk aan te bieden. Dat werd een servies van tenminste 435 stukken, dat in de beginjaren '70 speciaal voor de stadhouder werd vervaardigd.

De opdracht voor het maken van het servies werd gegeven aan de Saksische Porzellan-Manufaktur in Meissen. Het porselein van dit bedrijf was en is wereldberoemd. Elk stuk werd met de hand beschilderd en voorzien van een afbeelding van een Nederlandse stad of een gezicht van overzees gebied. Daardoor werd in dit stadhoudelijk servies ook een bord met een afbeelding van Tiel opgenomen. De schilders uit Meissen konden voor de afbeeldingen ruim putten uit de gravures die een kwart eeuw eerder waren opgenomen in de delen van de Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden. In het deel Gelderland stond een gravure die Jan Caspar Philip in 1740 had gemaakt naar een tekening van

Abraham de Haan. Deze tekening kwam fraai ingekleurd terecht op een klein bord (doorsnede 22 cm). Er omheen werden versieringen geschilderd in de destijds populaire rococostijl.

Het is bekend, dat in Meissen rond 1772 aan het servies werd gewerkt. Wanneer het precies in het bezit van de stadhouder kwam, is niet bekend.

VLUCHT, VERKOOP EN VERSPREIDING

Vanaf 1793 was Nederland in oorlog met het revolutionaire Frankrijk. De Fransen hadden het vooral gemunt op stadhouder Willem V die gold als vertegenwoordiger van het Ancien Régime. In 1794 veroverden de Fransen het zuiden van het land en door het bevroren van de grote rivieren konden ze in januari 1795 eenvoudig doorbreken naar het noorden. Zo viel Tiel bijvoorbeeld op 7 januari 1795 in hun handen. De stadhouder wist, dat zijn dagen geteld waren en vluchtte op 18 januari naar Engeland. Hij vreesde – terecht – dat hij nooit meer naar Nederland zou kunnen terugkeren. Om die reden nam hij veel van zijn bezittingen mee. Daarbij was ook zijn kostbare Meissenservies. Het zal niet de specifieke gehechtheid aan het mooie porselein zijn geweest, waarom dat gebeurde.

De vlucht van stadhouder Willem V in 1795 (Collectie Emile Smit)

Het servies had grote waarde en vermoedelijk was het gebruikt op het stadhouderlijk kwartier in Den Haag en dus gemakkelijk bij de hand. De vlucht vond immers plaats vanuit Scheveningen.

Om zijn verblijf in het buitenland te kunnen bekostigen, heeft Willem V regelmatig zaken moeten verkopen en rond 1801 was het Meissenservies aan de beurt. Het kwam in het bezit van de Engelsman William Beckford. Die liet het op zijn beurt in 1823 in zijn huis Fonthill Abbey veilen. Voor 336 pond werd het vervolgens gekocht door F. Hodges. Uit diens collectie kwam het in december 1868 bij Christie in Londen opnieuw onder de hamer. Bij die veiling

Gezicht op Tiel 1740 (Collectie Emile Smit)

werd het enorme servies verdeeld in 75 lots en zó raakte het verspreid over de hele wereld. Het is niet van alle delen na te gaan, waar ze terecht kwamen en hoe. In de loop van de jaren zijn onderdelen weer teruggekomen in Nederland. Vooral paleis Het Loo in Apeldoorn heeft uit allerlei kopen en schenkingen delen verworven. Het bord met de afbeelding van Tiel was daar niet bij. Dat belandde met 23 andere stukken door een verkoop in 1878 in Duitsland. Daar werd het rond de eeuwwisseling bezit van bankier Herbert Gutmann.

HERBERT GUTMANN (1879-1942)

▲ Herbert Gutmann (Particuliere collectie).

Herbert Gutmann was een zoon van bankier Eugen Gutmann (1840-1925) en diens vrouw Sophie Magnus. In 1898 ging de van oorsprong joodse Eugen Gutmann met zijn gezin over tot het protestantisme. De kinderen werden protestants opgevoed. In het gezin was veel aandacht voor kunst en cultuur. Vader Eugen bracht een beroemde kunstverzameling bijeen en veel van zijn kinderen zouden ook een verzameling opbouwen of zelf artistieke activiteiten ontplooiën. Eugen Gutmann bekleedde gedurende 48 jaar een positie in de directie van de Dresdner Bank.

Zijn zoon Herbert werd opgeleid in het bankiersvak en maakte snel carrière binnen de bank. Hij was in 1906 een van de oprichters van de Deutsche Orientbank. In 1910 trad hij toe tot de leiding van de Dresdner Bank.

In 1913 trouwde Herbert Gutmann met Daisy von Frankenberg und Ludwigsdorf (1889-1959). Het echtpaar kreeg drie kinderen. Aanvankelijk woonde het gezin afwisselend in Berlijn en Potsdam. Na enige tijd betrokken zij definitief een woning aan de Jungfernsee in Potsdam. De vele verbouwingen aan het huis van Gutmann, de Herbertshof, hadden mede tot doel zijn groeiende kunstcollectie een passend onderkomen te bieden.

DE VERKOOP IN 1934

Door de economische crisis van 1929 raakte ook Herbert Gutmann in grote problemen. Hij verloor zijn functie bij de Dresdner Bank. Bovendien werd hij aangesproken op het feit, dat hij zich namens de Orientbank met drie anderen eerder garant had gesteld voor een intussen failliet gegaan Egyptisch katoenfonds. Zijn problemen dateerden dus al van vóór de machtsovername in Duitsland door de nazi's. In 1933-1934 werd hij gedwongen om te betalen. Omdat hij van joodse afkomst was, kreeg hij geen behoorlijke kans een betalingsregeling te treffen. Om zijn schulden te kunnen voldoen moest Herbert Gutmann zijn kunstcollectie verkopen. Die kwam in april 1934 onder de hamer bij veilinghuis Graupe in Berlijn. Onder lotnummer 357 stonden 24 borden die deel hadden uitgemaakt van het stadhouderslijk servies. Daarbij was ook het Tielse bord. Een onbekende koper kocht de 24 borden voor 790 rijksmark. Herbert Gutmann wist in 1936 Duitsland te ontvluchten. Via Zwitserland belandde hij in Londen. In 1939 werd hij ernstig ziek en hij overleed op 22 december 1942.

▲ De achterzijde van het bord met de herkomst uit Meissen (Foto Jan Bouwhuis)

DE AANKOOP DOOR DE TIELSE OUDHEIDKAMER

Op 12 oktober 1962 doken de 24 borden op bij een veiling van veilinghuis Fritz Nagel in Stuttgart. Gezien de verwijzing naar de veiling van 1934 is aan te nemen, dat ze werden aangeboden door degene die ze 28 jaar eerder had gekocht. Wie dat was, is onbekend, maar in de catalogus stond “Aus einer schlesischen Sammlung”. Dat is interessant, want het betekende, dat de borden voor de tweede keer op de vlucht waren meegenomen door de bezitter. Silezië is een deel van Duitsland, dat na de Tweede Wereldoorlog door Polen werd ingelijfd, waarbij de Duitstalige bevolking werd verdreven. Net als in 1795 nam de eigenaar zijn borden kennelijk mee in ballingschap. Kunsthandelaar A. van der Meer uit Amsterdam kocht tenminste twaalf van de aangeboden borden. Daarbij was ook dat van Tiel en in augustus 1963 werd dat bordje aangeboden aan de Oudheidkamer in Tiel. Die was juist na de vernietiging van de oude collectie in de oorlog op 14 december 1962 weer gestart met een museum in het vroegere schoolgebouw – het latere stadsarchief – in de Sint-Agnietenstraat. De grote mannen van de Oudheidkamer waren voorzitter D.J.T. Buisman en secretaris H.W. Donkersloot. Deze vroegen advies over de mogelijke koop aan de Rijksinspecteur voor roerende goederen D.F. Lunsingh Scheurleer. Die vond het bord bijna te bijzonder (“te precious”) voor het kleine Tielse museum. Kennelijk trapte hij Oudheidkamervoorzitter Dick Buisman hierbij behoorlijk op zijn ziel, want die schreef in de marge van de brief hierover “Met verwondering dit schrijven gelezen. Volgens Simone Kok zou een prijs van 600-800 gulden normaal zijn. What to do?” Het ging gezien de middelen van de Oudheidkamer dus om een flink, maar niet onoverkomelijk bedrag en misschien zelfs wel geprikkeld door de twijfel vanuit Leiden werd tot de aankoop overgegaan. Wat er exact werd betaald, is helaas niet bekend.

EEN HALVE EEUW IN OUDHEIDKAMER EN MUSEUM

Al op 25 september 1963 vroeg het Oudheidkamerbestuur aan Lunsingh Scheurleer om advies over het verantwoord en veilig exposeren van de nieuwe aanwinst. Na wat problemen met het vinden van een goede standaard kreeg het bord een vaste plaats in de opstelling. In 1976 verhuisde de collectie van de Oudheidkamer naar het sociëteitsgebouw op het Plein en het bord kreeg een mooie plaats in de stijlkamer van het museum dat daar tot stand kwam. In 1987 ging dat museum over naar de gemeente Tiel. Daarbij werden de voorwerpen door de Vereniging Oudheidkamer in bruikleen gegeven. Ze bleven dus in het museum, dat sinds 2007 het Flipje- en Streekmuseum Tiel (FEST) heet.

Intussen had museum Paleis het Loo uit diverse verwervingen meer stukken van het stadhouderlijk servies verworven. In 1993-1994 werd dat tentoongesteld en uitgebreid beschreven. Nog vier andere musea in Nederland hadden stukken in hun verzameling.

EIS TOT TERUGGAVE EN ADVIES VAN DE RESTITUTIECOMMISSIE

Tot 2014 leek er niets aan de hand. Toen viel er een brief in de bus bij het Tielse museum met een claim van advocatenkantoor Olaf S. Osman. De erven van de in 1942 in Londen overleden bankier Herbert Gutmann claimden, dat de verkoop destijds niet vrijwillig was geweest en zij eisten hun eigendom terug. Nederland had zich intussen aangesloten bij het in 1999 opgestelde Looted Jewish Cultural Property besluit. Op basis daarvan zouden geroofde Joodse eigendommen soepel worden terug gegeven. De staatssecretaris van OCW stelde in 2001 een onafhankelijke restitutiecommissie in die advies moest geven over diverse claims.

Die commissie kreeg op 24 juni 2015 opdracht van de minister van OCW om de claim van de erven Gutmann te onderzoeken.

Op 24 oktober 2019 bracht de commissie advies uit. Er was zeer grondig onderzocht, wat er precies in de jaren 1931-1934 met Herbert Gutmann was gebeurd en wat hem er toe had gebracht zijn collectie antiek in 1934 te laten veilen. Belangrijk voor de Tielse Oudheidkamer is, dat de commissie – zonder dat woord overigens te noemen –

aantoont, dat er geen sprake is van ‘roofkunst’. De verwerving (merendeels door de Nederlandse staat, maar dus ook door de Tielse Oudheidkamer) was regulier en het eigendom juridisch in orde. Niettemin wordt er van uit gegaan, dat Gutmann in 1934 geen reële kans kreeg om zijn schulden op een andere manier af te lossen, omdat hij Joods was. En dan geldt de verkoop als gedwongen en dus ongeldig.

DE TERUGGAVE

Het rapport van de restitutiecommissie had in feite betrekking op de veertien stukken van het servies die zich in bezit van de overheid bevonden, maar de Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken kon redelijkerwijze niet anders handelen dan de rijksoverheid. Dus toen in maart 2020 de vraag kwam over de opstelling van de Oudheidkamer was het antwoord eenvoudig: ook het Tielse bord moest worden afgestaan.

Op 26 november heeft de Oudheidkamer het bord weer overgenomen van het museum en werd het bruikleen dus beëindigd. Twee weken later gingen twee bestuursleden het naar Rijswijk brengen. Het zelf naar de advocaten van de familie te sturen was een stap te ver. Dat zou tussen de 5000 en 10.000 euro kosten. Nu gaat het te zijner tijd mee met de stukken die de rijksoverheid moet overdragen. Het bord was een mooi bezit. Uiteraard is het van alle kanten fotografisch vastgelegd. Of het ooit nog terugkeert naar Tiel is zeer twijfelachtig.

Bronnen

- P.W. Schipper, Omkijken naar negentig jaar verenigingswerk. In: Tussen Toverlantaarn en Teletekst (1991), pag. 21-44
- A.L. den Blaauwen. Het Meissen servies van Stadhouders Willem V. Apeldoorn, z.j. (1993)
- Advies van de Restitutiecommissie van 14 oktober 2019
- Diverse stukken uit het archief van de Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken

▲ De terugkeer van het bord van museum naar Oudheidkamer (Foto FEST)

▲ De overdracht van het bord in Rijswijk (Collectie OKT)

ROERIGE TIJDEN VOOR HET TIELSE CARILLON

In de Tweede Wereldoorlog schreef Ida Gerhardt:

*want boven in de klokkentoren
na 't donker-bronzen urenlaan
ving, over heel de stad te horen,
de beiaardier te spelen aan*

en ze stond stil om mee te dromen op de muziek.

De oorlog is al lang voorbij maar ook nu kunnen we ons even laten verrassen door het spel van beiaardier Wim Ruitenbeek en door de tijdloze klank van de klokken.

Het carillon is in 1964 geschonken door de Tielse bevolking bij de heropening van de gerestaureerde Sint Maartenskerk. De gemeente Tiel onderhoudt vanaf dat moment het carillon en betaalt de beiaardier.

TOTDAT...

in 2019 door noodzakelijke bezuinigingen ook het carillon op de lijst van te schrappen voorzieningen terecht komt. Vele Tielenaars begrijpen hier niets van. Het carillon is sfeerbepalend in het centrum van de stad en is geschonken door de bevolking.

Enkele leden van de Oudheidkamer ondernemen actie. Met een succesvolle handtekeningactie en steunverklaringen in de pers weten zij het tij voorlopig te keren. De bezuiniging wordt uitgesteld tot 2022.

EN NU...

hebben enkele leden van de Oudheidkamer een stichting opgericht. De stichting heeft als doelstelling om de toekomst van bespelingen op het carillon steviger te maken.

De gemeente is bereid om financieel voor een deel bij te dragen onder voorwaarde dat er draagvlak is. Dat draagvlak zal met name ook financieel tot uiting moeten komen.

Via deze weg en de bijgevoegde flyer vragen wij om ons financieel te steunen bij ons streven.

Vanuit de stichting zijn we bezig om vorm te geven aan samenwerking met organisaties die activiteiten organiseren in de omgeving van de St. Maartenskerk zoals de Vlindertuin, Zinder, de Agnietenhof maar ook met Tielse koren en muziekgezelschappen. Daarnaast gaan we aan de slag met educatieve projecten voor onze schooljeugd en met streamen, zodat concerten ook via het internet te horen zijn.

Het zal u niet verbazen dat er geld nodig is om dit te realiseren. Daarom vragen we u om vriend te worden van het Tielse carillon.

In de bijgesloten flyer leest u er alles over.

De Tielse bevolking schonk 57 jaar geleden het carillon. Laten we samen zorgen dat dit unieke geluid blijft klinken. Het carillon strooit haar klanken uit over de Tielse binnenstad en is daar een onmisbaar sfeerbepalend deel van geworden.

Peter Arends,
Voorzitter

Video: Oprichting
Stichting Carillon Tiel

DE ZUSTERS/DAMES SPIERING*

*Ze stonden aan de basis van de Fundatie Christelijke Belangen te Tiel
"Tot arbeid geroepen, tot dienen gewijd!"*

WIE WAREN DEZE DAMES?

Het waren de zusters Henriette Wilhelmine Spiering (Tiel 1852-1921), zij was bekend onder haar schrijversinitialen HWS en Johanna Judith Spiering (Tiel 1862-1944) met roepnaam Jeanne. Oudste en jongste dochter uit het kinderrijke gezin van vader, de Tielse advocaat en plaatsvervangend rechter Willem François Ewoud Spiering (Tiel 1821-1869) en moeder, de in België geboren Elisabeth Johanna barones van Balveren (Gent 1820-Tiel 1864). Zij was een dochter van de generaal der cavalerie W.E.J. baron van Balveren, die

in de zomermaanden op het kasteel de Wijenburg in Echteld woonde. Henriette Wilhelmine werd als eerste dochter in het gezin geboren na twee oudere broers, Carel Jan Adriaan in 1850 en Walraven Elias Johan in 1851. Na de eerste dochter werden nog twee broers en drie zussen geboren. Dat waren Catherina Wilhelmina in 1856, Willem François Ewoud in 1858, Frederik Johan Willem Gerhard in 1859, Anna Wilhelmina Carolina Frederike in 1860 en tenslotte de jongste dochter Johanna Judith in 1862. Het gezin woonde vanaf 1852 in een groot nog steeds aanwezig pand aan de Sint Walburgstraat in de binnenstad van Tiel, dat daarvoor bewoond werd door de stadssecretaris Hendrik Jan Rink (Tiel 1780-1852). Hij was een zoon van de schrijver van het boek 'Beschrijving der stad Tiel' uit 1836. Het geslacht Rink is in mannelijke lijn uitgestorven.

HUISELIJK LEVEN

Over het reilen en zeilen van het grote gezin is nagenoeg niets bekend. De kinderen hebben wellicht een periode thuis basis-onderwijs gehad, want uit het bevolkingsregister blijkt dat vanaf oktober 1858 de onderwijzer Egbertus Antoni Schrader ook in huis woonachtig was. Maar die vertrok al na twee jaar. Hoe voor die tijd de kinderen en later de jongste drie kinderen hun onderwijs kregen is niet meer na te gaan.

⊕ Achtergevel van het voormalige ziekenhuis Bethesda dat in 1910 werd gebouwd en in 1984 werd afgebroken voor het seniorencomplex 'De Brug'. (Collectie RAR)

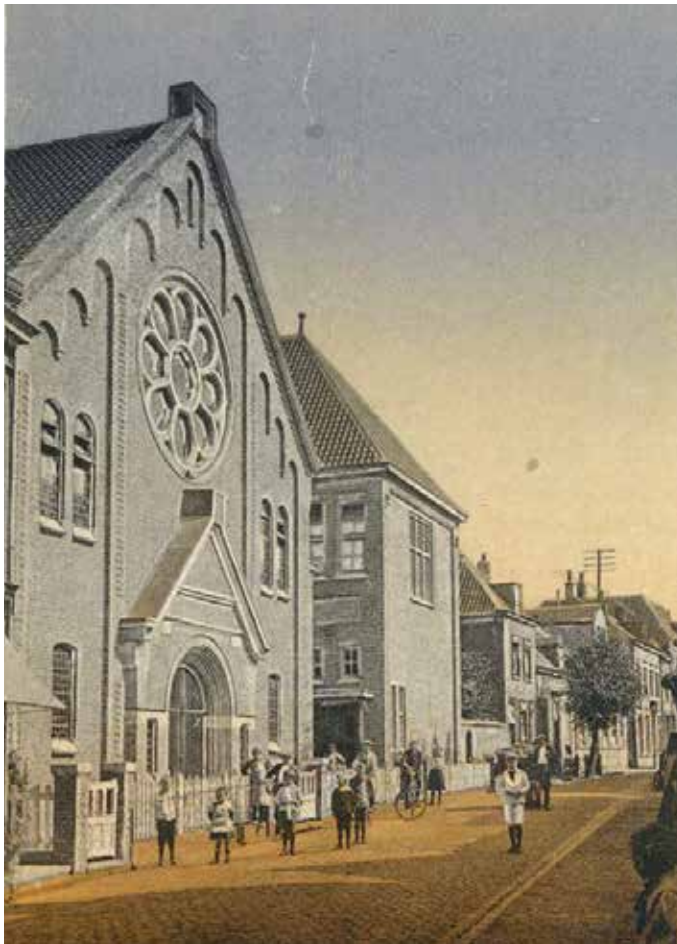
▲ De 'dames' in hun huiskamer. Links Jeanne en rechts Henriette Spiering. (RAR/Collectie Spiering)

Het kan natuurlijk zijn dat er altijd thuisonderwijs werd gegeven, maar dat de onderwijzer niet intern bij de familie woonde. Ook is het niet onmogelijk dat de kinderen naar de in 1858 opgerichte school voor Christelijk Nationaal Onderwijs gingen in de Sint Agnietenstraat. Wel weten we dat alle meisjes in het gezin vanaf hun zestienjarige leeftijd voor twee jaar naar een kostschool in Ede werden gestuurd. Er waren in de negentiende eeuw zes kostscholen in Ede! Op welke school de meisjes verbleven is niet duidelijk. Een gemakkelijke jeugd zullen de kinderen niet gehad hebben. Twee jaar na de geboorte van de jongste dochter Johanna Judith overleed moeder in januari en vier maanden daarna op twaalfjarige leeftijd hun broertje Walraven Elias Johan. Vijf jaar daarna overleed ook vader.

Twee ongetrouwde zusters van vader Spiering, Anna Wilhelmina en Emma die nog in het huis van de grootouders van de kinderen aan de Achterweg woonden, namen met streng regime de opvoeding van de kinderen op zich. De tantes overleden respectievelijk in 1887 en 1903. Jeanne dacht nog in hoge ouderdom met afschuw aan dit alles terug. In ieder geval bleven de kinderen wel in het ouderlijk huis wonen. Blijkens familiefoto's maakten ze ook wel uitstapjes, o.a. naar het strand van Scheveningen. Eind 1869 ging de oudste zoon in Utrecht studeren en Henriette Wilhelmine naar een kostschool in Ede. Hoofd van het gezin werd volgens de bevolkingsregisters het oudste, nog thuis wonende kind, totdat ook die vertrok en Henriette Wilhelmine

▲ Roosvenster uit de Eben Haëzerkerk, vervaardigd door G.W. Entink. Het middenstuk is tegenwoordig boven een deur van een woning aan de Stationsstraat bevestigd. Waar de rest is gebleven is onbekend. (Foto J. van Wijk/collectie RAR)

▲ Voorgevel van Eben Haëzerkerk in de Gasthuisstraat omstreeks 1918. (Collectie RAR)

als oudste dochter hoofd van het gezin werd. Toen ook de andere kinderen hun ouderlijk huis voor studie of een huwelijk hadden verlaten, bleven Henriette en Jeanne uiteindelijk met de dienstbodes alleen in het grote huis wonen. Beiden bleven ongehuwd.

Van 1915 tot 1925 woonde nog een nicht, Johanna Conrandina van Hasselt bij hen in. Doordat vele familietakken in mannelijke lijn uitstierven erfden de zusters uiteindelijk als laatsten in de lijn veel geld en werden zodoende, zeker voor de tijd waarin zij leefden, ongewild rijk. Samen in het huis aan de Sint Walburgstraat leefden Henriette en Jeanne zo veel als mogelijk een orthodox christelijk leven. Dat uitte zich o.a. door de dagelijkse dagopeningen met bijbellezing, het gebed met het huispersoneel en door het ‘verrichten van goede werken’.

Volgens overlevering waren de zusters hele zuinige, alleraardigste mensen, die alleen maar geld uitgaven aan anderen. Zo zouden ze ook voor hun rekening een bekende schrijver hebben laten studeren. Helaas is onbekend wie dat was.

De enige bekende luxe die ze zich veroorloofd hadden was rond 1906 de aankoop van een Packard auto, met het op naam van Jeanne gestelde nummer M (voor Gelderland) 1869. De chauffeur werd telkens bij de garage ‘gehuurd’. Ze waren daarmee in Tiel waarschijnlijk de eerste vrouwelijke autobezitters! Het verhaal gaat, dat de cabine verhoogd werd omdat anders de dames met de indertijd in de mode zijnde grote hoeden er niet in konden zitten.

WELDOENSTERS

Het ‘weldoen’ mag wel een familietrek genoemd worden. Zo was een broer medeoprichter van de Tielse ambachtsschool en bestuurslid van de in 1886 opgerichte ‘Vereniging tot oprichting en instandhouding van de Tielsche Ziekeninrichting’,

waarvan het ziekenhuis aan het Hoogeinde was gelegen. De twee eerder vermelde strenge tantes vermaakten beiden na hun overlijden elk een bedrag van f 3000,- aan dit eerste Tielse ziekenhuis en broer Willem François Ewoud liet in 1933 een legaat na voor het door de dames opgerichte ziekenhuis Bethesda aan de Achterweg. De zusters waren vanaf 1889 betrokken bij de rechtzinnige ‘Vereeniging tot Evangelisatie te Tiel’ en Henriëtte aanvaardde in hetzelfde jaar het patronaat over de juist opgerichte zondagsschool, waaraan ze zelf meer dan veertig jaar les zou geven. In 1891 werd voor hun rekening voor de evangelisatie een kerkgebouw ‘Eben-Haëzer’ in de Gasthuisstraat gebouwd dat in 1918, eveneens voor hun rekening, geheel vernieuwd werd en uitgebreid met een verenigingsgebouw ‘Ons Huis’ en een woonhuis voor de beheerder. De evangelisatievereniging was een reactie op de vrijzinnigheid die ook in Tiel in de tweede helft van de negentiende eeuw de overhand had gekregen en waar de ‘dames’ niet veel van moesten hebben. Henriëtte werd bestuurslid, vaak ook voorzitter of secretaris, bij de besturen van de door hen opgerichte instellingen o.a. bij de in 1904 aan de Achterweg opgerichte Christelijke Wilhelminaschool en in 1910 bij de ‘Vereniging Christelijke Ziekenverpleging Tiel’. Het was vooral Henriëtte die al vanaf 1890 ook op landelijk niveau actief was bij voornamelijk vrouw-georiënteerde instellingen met een christelijke insteek. Zo was ze van 1894 tot 1909 presidente van de Nederlandsche Meisjesbond. Ze werd daar als ‘Bondsmoeder’ algemeen gewaardeerd en kreeg bij haar afscheid in 1910 een staande klok aangeboden, die tegenwoordig nog in het verpleeghuis ‘Nieuw Vrijthof’ te Tiel staat. Als overtuigd geheelonthoudster was Henriëtte penningmeester van de ‘Nederlandsche Christen Vrouwen Geheel-Onthouders Unie’. Ook was ze nauw betrokken bij de oprichting in 1902

van de ‘Vereeniging Zusterhulp’, die de materiële nood van alleenstaande vrouwen en meisjes wilde lenigen en die op haar initiatief te Nunspeet in 1906 het rusthuis ‘Moria’ had opgericht. In 1905 werkte zij mee aan de voorgenomen oprichting van een ‘Christelijke Vrouwenbond voor Maatschappelijke Belangen’. In hetzelfde jaar besloot men echter dit toch niet door te zetten, omdat men de tijd er niet rijp voor achtte en “De Nederlandsche Christelijke vrouw’ er nog te weinig belangstellend in is”. In het algemeen hield Henriëtte zich bezig met de ideële kant van het evangelisatiewerk, terwijl Jeanne zich meer met de uitvoering bezig hield en in veel gevallen het financiële beheer tot haar taak rekende. Alom werden ze gewaardeerd, want uiteindelijk profiteerden niet alleen de leden van de protestants christelijke groepering maar het gehele land van hun activiteiten. Beide ‘dames’ werden door Koningin Wilhelmina voor hun maatschappelijke inzet onderscheiden als Ridder in de Orde van Oranje-Nassau. Henriëtte in 1911 en Jeanne in 1937.

De in 1904 opgerichte christelijke Wilhelminaschool aan de Achterweg met links de onderwijzerswoning. (Collectie RAR)

WIE SCHRIJFT DIE BLIJFT

Henriette heeft onder het pseudoniem HWS vanaf 1891 en wellicht al eerder, zeker 157 godsdienstige boekjes voor jong en oud het licht doen zien. De helft daarvan betreft vertalingen en/of bewerkingen van christelijke uitgaven in het Duits en Engels. Daaronder is haar 'Bijbels dagboek' nog het meest succesvol, want dat werd in 1995 in een modernere versie opnieuw gedrukt. Henriette was van 1894 tot 1911 redactrice van het maandblad 'Onze Jonge Meisjes' dat tot 1904 bij A. van Loon te Tiel werd uitgegeven en waaraan ze vele bijdragen geleverd had en ze was eindredactrice van de serie 'Groene Boekjes der Christelijke Bibliotheek' welke door G.F. Callenbach te Nijkerk van 1911 tot 1916 werd uitgegeven en in welke serie zij ook

zelf vele boekjes heeft gepubliceerd. Het is zeer waarschijnlijk dat ze, naast haar boekjes, nog veel losse artikelen voor tijdschriften en/of kranten heeft geschreven. Daarnaast gaf ze jarenlang lezingen met lichtbeelden en was ze actief in de beweging voor de bewustwording van jonge meisjes en de emancipatie van de vrouw in het algemeen.

Blijkbaar had haar zus Jeanne geen behoefte aan schrijven, want van haar is geen enkele publicatie bekend. Anderzijds was ze wel internationaal actief voor de vrouwenbeweging, wat blijkt uit haar deelname in 1915 aan het in Den Haag gehouden Congrès International des Femmes. Ze bleef ook actief na het overlijden van haar zus. Zo was ze in 1934 lid van het Comité van aanbeveling voor de anti-opiumfilm 'Rawane', uitgebracht door de samenwerkende zendingscorporaties.

📍 Het rechter pand was het woonhuis van de familie Spiering. Poststempel 1903. (Collectie Smit/Kers)

Voor zover is na te gaan is na 1913 geen boek meer van de hand van Henriette verschenen. Vermoedelijk liet haar gezondheid toen al te wensen over. Dat ze hoog gewaardeerd werd als persoon en als mens bleek uit de zeker voor Tielse begrippen overweldigende belangstelling met duizenden mensen langs de route bij haar begrafenis in 1921, waarbij zelfs de politie moest worden ingeschakeld om alles in goede banen te leiden. Kranten in het gehele land die melding maakten van het overlijden schreven over haar als “eene vrouw van niet gewone betekenis”. Over de begrafenis van Jeanne is niets bekend, omdat er in 1944 in Tiel geen krant meer verscheen.

DE FUNDATIE EN DE ‘DAMES’

Op hun manier waren de dames, en in het bijzonder Henriette, hun tijd ver vooruit. Dat blijkt ook uit Henriettes deelname aan de in 1898 in Den Haag gehouden Nationale Tentoonstelling over Vrouwenarbeid, waar ze als correspondentie bij betrokken was. En heel duidelijk is, dat naast evangelisatie, de zorg voor de naasten, onderwijs en de ontwikkeling van de vrouw grote drijfveren waren bij hun werkzaamheden. De aanschaf van een auto geeft aan dat de dames bepaald niet bekrompen, maar praktisch dachten. Zonder dat eigentijdse vervoermiddel had Henriette nooit de vele lezingen in het hele land kunnen houden. Voor zover het niet op gespannen voet kwam te staan met hun principes, gingen ze mee met hun tijd, stelden ze zich soepel op en zijn ze in dat opzicht wellicht progressief te noemen. Anderzijds liet vooral Henriette bepaald niet over zich heen lopen als ze het ergens niet mee eens was. De door hen opgerichte monumentale gebouwen zijn intussen allemaal afgebroken, al zijn de instellingen die er gebruik van maakten, weliswaar aangepast naar de normen van de tijd, gegroeid en nog steeds in functie.

Dat tijden veranderen en het leven beperkt is, zagen de zusters ook wel in en daarom richtten ze op 9 maart 1909 de ‘Fundatie voor Christelijke Belangen te Tiel’ op, met als hoofddoelen evangelisatie en christelijk onderwijs te bevorderen. Het beheer over het vermogen bleef gedurende hun leven uitsluitend berusten bij de stichters en zou daarna onder verantwoording van een door hen ingesteld curatorium komen. Bij de oprichtingsacte schreef Henriette zelf een uitgebreide toelichting. Zij stelt daarin “Wat ook in Kerk en Maatschappij moge veranderen of voorbijgaan, het onrustig zondaarshart blijft en kan alleen rust vinden in de waarheid, die naar de godzaligheid is.” En niet vreemd; daarin ook een opmerkelijk pleidooi voor verbetering van de positie en invloed van de vrouw. Het eerste bestuur van het door hen opgerichte ziekenhuis bestond dan ook alleen uit vrouwen! Bij de oprichting was het vermogen van de Fundatie f 200,-, na het overlijden van HWS in 1921 groeide dit met f 200.000,- door een legaat van haar. Na het overlijden van Jeanne in 1944 werd een gedeelte van haar vermogen alsmede de onroerende goederen eveneens aan de Fundatie overgedragen.

De auto van de ‘dames’. Een Packard uit 1905 met een verhoogd koetswerk voor de hoeden. (RAR/Collectie Spiering)

De curatoren, die tot dan niets hoefden te doen, kwamen nu in functie. In de loop der jaren werden de gebouwen verkocht en de opbrengsten bij het vermogen gevoegd. Uiteindelijk heeft het bestuur van de Fundatie de doelstellingen aangepast aan de veranderde maatschappij en kerkelijke samenleving, daarbij wel het gedachtengoed van de zusters Spiering als beleidslijn in het oog houdend.

▲ Tegeltabelau met Christus die het dochtertje van Jäirus opwekt. In 1916 voor het ziekenhuis vervaardigd en geschonken door jvr. A.J. de Beaufort-Hoeufft. Sinds 1975 in verpleeghuis Vrijthof. (Foto Jan Bouwhuis)

▲ Overzichtsfoto van de expositie in Ziekenhuis Rivierland in 2010 ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van het voormalige ziekenhuis Bethesda. (Foto auteur)

Het is bijzonder te zien dat de inspanningen van de zusters Spiering op kerkelijk gebied, de ziekenzorg en het onderwijs tot in de huidige tijd voortgezet worden. Men kan zich wel afvragen of de hedendaagse emancipatie van vrouwen en meisjes zou voldoen aan de normen van de zusters. Maar in hun tijd hebben ze daaraan voortvarend en met toewijding gewerkt en wellicht daarmee een zaadje geplant. Met de rente van het opgebouwde kapitaal worden op aanvraag in Tiel en omgeving door de curatoren subsidies verstrekt aan kerkelijke instellingen en/of -initiatieven. Een verdiend extra eerbetoon aan de 'dames Spiering' is de in 2010 door de Fundatie ingestelde 'Spieringprijs', een tweejaarlijks onderscheiding voor nieuwe of vernieuwende initiatieven in de zorg, gericht op instellingen in Tiel en de wijde omtrek. Nog in datzelfde jaar werd onder het motto 'Met passie en toewijding' uitgebreid stilgestaan bij het 100-jarig bestaan van het door de 'dames Spiering' gestichte ziekenhuis Bethesda. Dat gebeurde door de uitgave van een herdenkingsboek, lezingen, een grote expositie in de hal van het ziekenhuis en het voor de eerste keer overhandigen van de 'Spieringprijs'.

HET KAPITAAL VAN DE DAMES SPIERING.

Ds. P. Wapenaar heeft, naar aanleiding van de door A. Nekeman in zijn boek 'De stille miljoenen van het Rivierenland' gedane suggestie dat de rijkdom van de familie zou kunnen komen uit plantage-bezittingen in Suriname, nader onderzoek gedaan. Een broer van de betovergrootvader van HWS, Jacob Hendrik Carel Spiering, militair en ingenieur, was in 1751 naar Suriname vertrokken. Daar verkreeg hij vele functies en heeft hij veel gebouwd. Daarnaast had hij ook nog tijd enige plantages op te bouwen, waaronder de nog steeds bestaande plantage Spieringshoek, die uit het bezit van zijn vrouw Jacoba

Hendrina van Voltelen kwam, toen onder naam plantage Alteveel. In de loop van een eeuw kwamen steeds meer plantages in bezit van deze en aanverwante families. Zo huwde zijn zus Sara Spiering in 1728 met generaal-majoor Jacob Becker, Commandant van fort Stevensweert. Een zoon uit dat huwelijk vertrok naar Suriname en klom daar hoog op de maatschappelijke ladder. Hij stierf in 1795 als een zeer vermogend man. Zijn erfenis kwam terecht bij neven en nichten van de families Spiering en Becker in Nederland en Suriname. In 1851 wordt in de Surinaamse Courant de vader van HWS, diens vader en de tantes Anna Wilhelmina en Emma Spiering genoemd als commissarissen van een te beheren Surinaamse boedel, waaronder een aantal plantages. Het blijkt overigens in de archieven dat meerdere plantages als eigenaar, leden van de familie Spiering of aanverwante leden vermelden. De omvang van onder andere de plantage Spieringshoek blijkt ook uit het aantal daar tewerkgestelde slaven. In 1752 waren dat er 37 en in 1859 al 163. In ieder geval is de conclusie van het onderzoek van de heer Wapenaar dat er niet aan te ontkomen is dat, via die verwanten na meerdere generaties, gedeelten van het vermogen bij de 'dames Spiering' terecht zal zijn gekomen. Ondanks de rafelrandjes van hun familiegeschiedenis kan gesteld worden dat door deze beide dames met hun geërfde kapitaal in ieder geval veel goeds is gedaan!

▲ Henriëtte Wilhelmina Spiering links en Johanna Judith Spiering rechts (Collectie Smit/Kers)

Literatuur en bronnen

*Dit artikel is een bewerking van een door de auteur in 2020 geleverde bijdrage aan de website van de Stichting Fundatie Christelijke Belangen te Tiel.

- Anoniem, H.W. Spiering: een bekende en onbekende vrouw uit Tiel. Bibl. RAR (Bibliotheek Regionaal Archief Rivierenland) 0635/1059AD
- F. Beelaerts van Blokland, Eene bijdrage tot de geschiedenis van het geslacht Spiering, Prov. Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord Brabant. 1905/1906. Bibl. RAR 0635/1676AD
- B.M. van Dijk en W. Veerman, Inventaris van het archief van het gemeentebestuur van Tiel 1852-1946. Bestand RAR nr. 0007. (Bevolkingsregisters en gezinskaarten)
- C. van der Heijden, Met passie en toewijding. 100 jaar ziekenhuis Bethesda Tiel, [Tiel] 2010
- B. Leenders, Henriette Wilhelmine Spiering 1852-1921. Schrijfster en weldoenster In: Biografisch Woordenboek van Tiel. Deel 6. Tiel 2013. pp. 108 t/m 112
- H.P.J.E. Merkelbach, Index op de 'Beschrijving der stad Tiel' door mr. E.D. Rink en genealogie van het geslacht Rink 1490-1972, Tiel 1999. (Manuscript)
- F. Meijer, Johanna Judith Spiering 1862-1944. Bestuurslid en financier van christelijke projecten. In: Biografisch Woordenboek van Tiel. Deel 3. Tiel 2006. pp. 109 t/m 114
- A. Nekeman, 'De stille miljoenen van het Rivierenland', West-Betuws Monografieën, deel VII. Tiel 1997. Als de dames Spiering eens uit hun graf konden kijken. Pag. 97 t/m 102
- J.D.P. Spiering, De "Dames Spiering", een weldaad voor Tiel en omstreken. In: De Drie Steden. Regionaal-historisch tijdschrift voor Tiel, Buren en Culemborg. Tiel 1992/1. pp. 6 t/m 14
- W. Veerman, Inventaris van het archief van de Vereeniging tot oprichting en instandhouding van de Tielse Ziekeninrichting 1886-1951. Bestand RAR nr. 0061
- W. Veerman, Inventaris van het archief van de familie Spiering te Tiel. 1794-1984. Bestand RAR nr. 0638
- W. Veerman en P.L.J. Wapenaar, Inventaris van het archief van de Fundatie voor Christelijke Belangen en de Vereniging tot Evangelisatie te Tiel. 1888-1988. Bestand RAR nr. 0242
- P.L.J. Wapenaar, Fundatie voor Christelijke Belangen te Tiel. In: De Drie Steden. Regionaal-historisch tijdschrift voor Tiel, Buren en Culemborg. Tiel 2000/1. Pp. 10 t/m 17
- P.L.J. Wapenaar, 'H.W.S. Een Tiels voorbeeld van dienende liefde.' West-Betuws Monografieën deel XII. Tiel 2001

Internet

- www.achterderug.nl
- www.delpher.nl
- www.nl.wikipedia.org/wiki/spieringshoek

Video:
100 jaar Bethesda

BESCHERMING TEGEN HEKSERIJ

In de kroniek van april 2021 hebben we vanuit de archeologische collectie van onze vereniging, die beheerd wordt door de Beoefenaren Archeologie Tiel en Omstreken (BATO), een bedrukt boekbandje laten zien. Binnen het kader van het ontsluiten van vondsten van de collectie van BATO in deze aflevering nog een voorwerp van leer. Dit voorwerp werd door Willem Spekking en Toine Bäcker recentelijk herontdekt bij het inventariseren van de vondsten in het collectie. Zoals we hierna zullen zien een algemeen gebruiksvoorwerp met een voor Nederland vooralsnog unieke voorstelling. Reden te meer om dit voorwerp in De Nieuwe Kroniek aan een breder publiek te laten zien.

De vondst betreft een leerfragment dat waarschijnlijk in de Westluidensestraat in Tiel is opgegraven (depotnummer U4). Wanneer nauwkeurig naar het leerfragment wordt gekeken is zichtbaar dat aan alle zijden stiknaden zitten. Het stuk leer is binnenstebuiten genaaid (zogenaamde retourné methode) om te voorkomen dat tijdens het dragen de naden snel zouden slijten. Doordat slechts één leerfragment is gevonden betekent dit dat het stuk leer een onderdeel is geweest van een groter geheel.

Ⓜ Voorblad van een leren schoen met in detail een foto van het ingekraste pentagram. (Collectie BATO/foto Jan van Oostveen)

Het rundlederen fragment wordt geïnterpreteerd als een voorblad van een linkerschoen. Net zoals in onze tijd waren schoenen in het verleden modegevoelig. Dit (algemene) model instapschoen kan in de late middeleeuwen (14e - 16e eeuw) gedateerd worden. Aangenomen wordt dat deze schoen in Tiel geproduceerd is. Wat dit fragment zo bijzonder en vooralsnog uniek maakt, is dat op dit voorblad een pentagram (vijfhoek) is ingekrast. Het pentagramsymbool heeft in de late middeleeuwen een negatieve lading. Het wordt in deze periode veelal in verband gebracht met de duivel, de satan en hekserij. Onderwerpen die ook in Tiel zeker niet onbekend waren. Want heksenvervolgging heeft in Tiel zeker plaats gevonden. Zo schrijft pastoor Van Teefelen in zijn aantekenboekje uit de 16e eeuw welke betrouwbare middelen er bestaan om een heks te folteren en te laten zeggen of zij kan toveren. Maar ook uit het jaar 1597 is een heksenproces uit Tiel bekend. Hierbij werd Iken Hendricxdochter, weduwe van Claes Willemsz, veroordeeld om gewurgd te worden met een koord. Haar lichaam werd vervolgens verbrand en haar as werd uitgestrooid in het water. De vraag komt nu naar voren waarom iemand een pentagram op zijn schoen tekent? Dit teken wordt gezien als afweersymbool van de drager van deze schoen. Zij zou zo beschermd zijn tegen de satan en hekserij. Onderwerpen die vooral in de 15e en 16e eeuw spelen. Het rundleren voorwerp dat hier is afgebeeld betreft een voorblad van een linker (vrouwen) instapschoen die voorzien is van een afweersymbool tegen hekserij. Het is hiermee naast de geschreven en overgeleverde archiefstukken een tastbaar bewijs dat heksen in de late middeleeuwen in Tiel werden vervolgd. De eigenaresse van deze schoen wilde hier absoluut niets mee te maken hebben en kraste daarom het symbool van een pentagram in haar schoen.

Bronnen:

- Goubitz, O., 2007. Stepping through time: Archaeological Footwear from Prehistoric Times until 1800. Zwolle.
- Niemantsverdriet, A. en E. Smit, 2012. Een heksenproces in Tiel in 1597. In: Terugblik, mystiek Rivierenland; merkwaardige verhalen uit de Betuwe, Jaarboek Stichting Tabula Batavorum, p. 71-78.

♣ Snijafval van een leerbewerker. Vindplaats Westluidensestraat Tiel. (Collectie BATO/foto Jan van Oostveen)

♣ Reconstructie van een middeleeuwse schoen gemaakt door Guus Taconis. Op het detail aan de binnenzijde is de retourné techniek te zien waarbij de stiknaden aan de binnenzijde van de schoen zitten. (Collectie BATO/foto Jan van Oostveen)

♣ Laat-middeleeuwse schoen en muil. Detail uit het schilderij De Marskramer, door Jheronimus Bosch, circa 1493 (Collectie Museum Boijmans van Beuningen, Rotterdam)

Video: Opening nieuwe accommodatie BATO

VROEG WERK VAN JOHAN PONSIOEN NAAR FLIPJE EN STREEKMUSEUM

Onlangs schonken Henk-Jan en Petra Peterse een mooie pastel van de Tielse schilder Johan Ponsioen aan het Flipje en Streekmuseum. Het schilderij is afkomstig uit de nalatenschap van de familie Peterse. Bij het leegruimen van de woning zag Petra dit werk. Petra en Henk-Jan wilden het niet veilen en namen contact op met Igno Ponsioen. Hij herkende dit vroege werk van zijn vader. Besloten werd dit werk aan het museum te schenken. Johan Ponsioen (1900–1969) is geen onbekende in deze streek en heeft (inter)nationale faam. Als je door Tiel wandelt zie je een aantal muurschilderingen die gebaseerd zijn op zijn werk. Johan Ponsioen werd geboren in Nijmegen. Als vijfjarig jongetje kwam hij met zijn ouders naar Tiel. Johan werd er onderwijzer, tekendocent en graveur bij Daalderop in Tiel. Hij zal zich steeds meer toeleggen op het kunstenaarschap, gesteund door zijn vrouw Alida. Het oeuvre van Ponsioen kunnen we in drie fases onderscheiden. De vroege periode, waarin deze pasteltekening is gemaakt, toont een Impressionistische stijl. De tweede fase is die van

het Magisch Realisme en de Nieuwe Zakelijkheid. Eind jaren dertig en veertig laat hij zich inspireren door middeleeuwse werken van onder andere de Vlaamse Primitieven. Ook heeft hij contact met eigentijdse schilders als Pyke Koch, Raoul Hynckes en Dick Ket in die tijd. Het impressionistische karakter maakt plaats voor het ambachtelijk schilderen. Alles werd precies geschilderd met een fijne penseelstreek met aandacht voor details. De derde fase vanaf 1947 tot aan zijn dood wordt gekenmerkt door een lichter en kleurrijker palet. Zijn werk bevindt zich in diverse musea en particuliere collecties.

De schoonouders van Petra hebben Ponsioen persoonlijk gekend. “De vader van mijn schoonmoeder had een drankengroothandel Orlemans. Een van haar broers, Wally, trouwde met Liny uit Eindhoven. De vader van tante Liny deed de administratie van Ponsioen. Toen Ponsioen hem wilde betalen zei de vader dat hij het leuk zou vinden als Ponsioen een portret van zijn dochter zou willen maken in plaats van betalen. Zo is er dus ook een

portret van tante Liny in de familie gekomen, dat door Ponsioen is gemaakt”, vertelt Petra enthousiast die zelf ook kunsthistorica is.

Haar schoonvader stamt van het geslacht Peterse in Tiel dat een groothandel had in zoetwaren en tabak.

Petra en Henk-Jan vinden dat de tekening hier in het museum thuishoort. De families Peterse en Orlemans horen bij Tiel, evenals Ponsioen.

Het museum is erg blij met deze schenking.

Lisette Le Blanc,
conservator

📍 Johan Ponsioen, Paard en wagen, Pastel (Foto Gijs Heuff)

NIEUWS REGIONAAL ARCHIEF RIVIERENLAND

STUDIEZAAL WEER OPEN!

Onze studiezaal is sinds 25 mei weer geopend voor publiek. Wel moet men vooraf telefonisch een afspraak maken. Er kunnen maximaal 4 personen per dagdeel terecht. Voor de actuele stand van zaken raadpleeg voor uw bezoek onze website: www.regionaalarchiefrivierenland.nl/plan-je-bezoek

VANAF 7 JULI : VERNIEUWDE WEBSITE RAR ONLINE

Vanaf 7 juli is de vormgeving en zoekfunctie van de website van het RAR gewijzigd. Doel van de vernieuwde website is een overzichtelijkere presentatie van zoekresultaten. Wij zijn benieuwd naar de reacties. Daarom krijgt iedere gebruiker in het begin een 'pop-upje' te zien met het verzoek feed back te geven. Alvast bedankt voor het invullen!

SCANNING ON DEMAND VOOR PARTICULIEREN OP STOOM.

De pilot Digitalisering op Verzoek is weer opgestart. Naast de bouwdoSSIERS kunnen nu ook weer andere stukken aangevraagd worden. Lees eerst goed wat de (on)mogelijkheden zijn! Zie onze website: <https://regionaalarchiefrivierenland.nl/proef-digitaliseren-op-verzoek> We doen er alles aan om verzoeken binnen 2 weken te verwerken. Gemiddeld worden 50 tot 80 verzoeken per week afgehandeld.

FILMCOLLECTIE GEDIGITALISEERD EN ONLINE.

Het RAR heeft een mooie collectie films. Onlangs zijn veel films gedigitaliseerd, mede dankzij een bijdrage van de Stichting Vrienden van het RAR. De films worden geleidelijk, voor zover rechten dat toelaten, op onze website geplaatst en zijn dan door iedereen te bekijken. Zo zijn verschillende films van Mij De Betuwe en de Bescherming Bevolking al online. Ook amateurfilms van het fruitcorso hopen we binnenkort op de website te kunnen plaatsen.

Archief hervormde gemeente Wadenoijen toegankelijk. Het archief van de hervormde gemeente Wadenoijen is in het afgelopen kwartaal geïnventariseerd. Het archief was nauwelijks toegankelijk, daarom betekent dit een flinke verbetering. Het oudste stuk dateert van 1649, dit betreft een schuldbekentenis van predikant Gerrardus Passavant. Er zijn notulen van de kerkenraad vanaf 1751 en rekeningen vanaf 1691.

NOTULENBOEK TIELSE HORECA DIGITAAL

We ontvingen van de heer Van Os uit Tiel (getrouwd met een kleindochter van de eigenaar van café het Zwijnshoofd) een prachtig notulenboek. Het is van de Bond van Vergunninghouders, afdeling Tiel en omstreken en bevat notulen uit de periode 1923-1941. De afdeling is opgericht in 1909. Het boek is een mooie bron voor de geschiedenis van de horeca in Tiel. Het boek heeft toegangsnummer 1575-628 en is digitaal in te zien op website RAR : <https://hdl.handle.net/21.12108/A01DC452FFB943FE84136C-B30A786513>

📖 Notulenboek Tielse horeca (Collectie RAR)

BOEKBESPREKINGEN

E. Smit, P. Schipper en W. Veerman. Met pen en penseel door Tiel. Lustrumboek van de Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken. Tiel 2021. Oblong formaat album met drieënveertig kleurenreproducties. 96 pagina's. ISBN nr.978-90-921130-7-5. Prijs € 14,95.

Een schitterende uitgave van deze vereniging ter gelegenheid van haar 120-jarig bestaan. De paginagrote prachtige kleurenreproducties met stadsgezichten van de eigenlijk verdwenen stad, omvatten een periode van de zestiende tot de twintigste eeuw. Elke afbeelding is voorzien van een beschrijving en soms ter verduidelijking een foto van de huidige locatie, vervaardigd door fotograaf Jan Bouwhuis. Ook zijn enkele oude afbeeldingen van Kerk-Avezaath, Drumpt en Wadenoijen opgenomen. Dorpen, die geheel of gedeeltelijk onderdeel van Tiel zijn geworden. De auteurs hebben een ware speurtocht ondernomen in vele landelijke én internationale collecties, op zoek naar afbeeldingen van Tiel. Uiteraard is ook gebruik gemaakt van de aanwezige rijke verzamelingen in het Flipje en Streekmuseum Tiel en die van het Regionaal Archief Rivierenland. Het zijn verstilte beelden, die al of niet terecht een nostalgisch verlangen oproepen naar een verdwenen tijd. Het boek wordt afgesloten met een aantal korte biografieën van de kunstenaars, een kort verhaal over de gebruikte technieken en een lijst van gebruikte bronnen en literatuur.

C. Berkelbach en M. Schenke. De rijkdom van een arme stad. De naoorlogse restauratie van middeleeuws Buren. Amsterdam 2021. ISBN nr. 978-90-244360-6-4. Uitgebreide verantwoording. Prijs € 29,50.

Wie kent het Oranjestadje Buren niet? Velen weten echter niet dat het ooit een bijna afgeschreven, vervallen geheel was. Gelukkig zijn er dan mensen met een warm gevoel voor ons erfgoed, zoals de toenmalige burgemeester R.A. van Sandick, die in 1945 de architect K. Rooyaards in de arm nam, die een plan ontwikkelde om het stadje letterlijk weer tot leven te brengen. En dat verhaal is door de beide auteurs van het boek, die duidelijk met passie voor het onderwerp zijn gaan schrijven, in een zestal hoofdstukken weergegeven. Een voor een breed publiek goed leesbaar verhaal over de vooroorlogse geschiedenis wordt gevolgd door een uiteenzetting hoe verkrot de stad was na 1945 en de moeite die gedaan is om met subsidies dat te veranderen. Sterk is ook dat 'de mens als rode draad' in de verhalen aanwezig is. De gehele, uiteindelijk succesvolle actie werd in monumentenkringen zo bekend, dat het 'De Burense Methode' werd genoemd. Naast een goed leesbaar boek is het ook een 'oogstrelend' boek, want het is rijk geïllustreerd met honderden afbeeldingen.

VERENIGING OUDHEIDKAMER VOOR TIEL EN OMSTREKEN

De Nieuwe Kroniek is een uitgave van de Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken. De Oudheidkamer is opgericht in 1901 en houdt zich bezig met het verleden van Tiel en het Rivierenland en de relatie daarvan met het heden. De vereniging deelt haar kennis over het cultureel erfgoed van stad en regio met beleidsmakers en andere belanghebbenden en volgt kritisch ontwikkelingen die het erfgoed kunnen aantasten. De vereniging stimuleert initiatieven die het aandachtsterrein van de vereniging raken. De programmacommissie biedt de leden van de vereniging ieder jaar een uitgebreid lezingen- en excursieprogramma. Naast stad- en streekgebonden onderwerpen krijgen ook meer algemene onderwerpen op cultuurhistorisch gebied aandacht.

De vereniging kent de volgende werkgroepen:

ARCHEOLOGISCHE WERKGROEP BATO

Waakt over de bodemschatten en zorgt voor het documenteren en toegankelijk maken van waardevolle bodemschatten.

Contact: Willem Spekking.

E: bato@oudheidkamer-tiel.nl

HISTORISCHE WERKGROEP TIEL

Verzorgt publicaties over streekgebonden historische onderwerpen en legt het heden en verleden vast in beeld en geluid.

Contact: Beatrijs van Dijk

E: bvdijk@rarivierenland.nl

COMMISSIE ERFGOED

Waakt over de talrijke monumenten en ander cultureel erfgoed in Tiel en de regio.

Contact: vacant

PROGRAMMACOMMISSIE

Stelt het Jaarprogramma van de vereniging samen.

Contact: Angèle Roeffen

E: programmacommissie@oudheidkamer-tiel.nl

WEBBOUWER EN WEBMASTER

Contact: Dick Buijs

E: dick@oudheidkamer-tiel.nl

BESTUUR

Contactadres bestuur

M.J. (Martin) van der Mark, voorzitter

E.J.Th.A.M.A. (Emile) Smit, secretaris

J.C. (Hans) Oosterman, penningmeester

Mevr. M.M. (Ria) Kragten-van der Mark

Mevr. M.A.M. (Ans) van den Meijdenberg

P.R.M. (Paul) van der Ven

E: secretaris@oudheidkamer-tiel.nl

Het lidmaatschap voor het jaar 2021 bedraagt

€ 20 bij automatische incasso of € 22,50 bij handmatige betaling op rekeningnummer NL95INGB0004240023.

Uitgebreide informatie over de vereniging, de werkgroepen, het jaarprogramma, de uitgegeven en nog voorradige boeken, de eerder verschenen nummers van de Nieuwe Kroniek en nog veel meer vindt u op de website van de vereniging: www.oudheidkamer-tiel.nl

REDACTIE DE NIEUWE KRONIEK

Ria Kragten, Pierre van der Schaaf,

Peter Schipper, Wim Veerman en Bob Willemsen.

Contact: nieuwekroniek@oudheidkamer-tiel.nl

Filmmateriaal: Jan Bouwhuis

Realisatie: emjee | vormgevers, Varik

Leden van de Oudheidkamer ontvangen de Nieuwe Kroniek gratis. Losse nummers zijn verkrijgbaar bij boekhandel Arentsen.

De redactie heeft getracht de rechten betreffende foto's, afbeeldingen, teksten e.d. van derden, gebruikt in De Nieuwe Kroniek, te achterhalen. Indien personen of instanties van mening zijn dat hun rechten niet voldoende zijn gerespecteerd, dan kunnen zij daarover contact opnemen met de redactie.

Meningen of feiten, weergegeven in de bijdragen aan dit blad vallen onder de verantwoordelijkheid van de betreffende auteur. Redactie en uitgever zijn hiervoor niet aansprakelijk.

Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken

In september treedt de Trekhondenwet in werking. Deze wet moet verbetering brengen in de leefomstandigheden van de trekhonden. (Openluchtmuseum de Locht)

De ambachtsschool aan de Oliemolenwal werd aanzienlijk uitgebreid. Dit was mede mogelijk gemaakt door een schenking van Mr F.J.W.G. Spiering. (Collectie Smit/Kers)

Bernhard van Lippe-Biesterveld werd geboren op 29 juni in Jena, Duitsland. De 3-jarige prins Bernhard maakt aan de hand van zijn vader, prins Bernhard Kazimir een wandelingetje. (Foto Nationaal Archief)

Op 20 mei wordt Annie M.G. Schmidt in Kapelle geboren. Generaties Nederlanders zijn met haar poëzie en verhalen opgegroeid. (Gemeente Kapelle)

1911

De eerste Indianapolis 500 werd gereden op 30 mei op de Indianapolis Motor Speedway. Ray Harroun (Amerikaan) won de race in de Marmon Wasp. Deze auto kun je nog zien in het Indianapolis Motor Speedway Museum.

Afgevaardigden van vijftien drankbestrijdersverenigingen komen in Tiel bijeen en besluiten een gewestelijk comité op te richten ter bestrijding van drankmisbruik tijdens de kersencampagne. Het comité richt een circulaire tot eigenaren en pachters van kersenboomgaarden.

De Amerikaanse ontdekkingsreiziger Hiram Bingham herontdekt op 24 juli de ruïnes van de 15e eeuwse Inca-stad Machu Picchu op een 2430 meter hoge bergrug in Peru. Machu Picchu staat op de UNESCO erfgoedlijst.

Groote Vliegdemonstraties te Tiel
 op 15, 16, 17 en 18 Juli a.s.
 op een prachtig gelegen terrein aan het einde van den Ouden Tielschen Weg bij Wadenloijen door
 den kranigen Hollandschen aviateur **VAN MEEL**.
 Zie aanplak- en strooibiljetten.
 Doorlopende kaarten 1e Rang f 5.
 Verrijgbaar vanaf heden bij de boekhandelaars A. VAN OJEN, A. VAN LOON, GEBR. CAMPAGNE en A. J. IZARS te Tiel. Bij toezending van het bedrag franco toezending.

Van 15 t/m 18 juli zijn er vliegdemonstraties op een terrein aan het einde van de Oude Tielsche Weg te Wadenloijen. Aviateur is Marinus van Meel, zoon van een Tielse schoenhandelaar. Hij geniet grote bekendheid omdat hij de eerste Nederlander is die het 'groot brevet' heeft gehaald. Alleen op de eerste dag gaat de geplande vliegdemonstratie door, regen en pech aan de propeller maken dat de rest van de demonstratie wordt afgelast. (Collectie RAR)

Vliegbrevet uitgereikt aan Marinus van Meel (Foto Nationaal Archief)